

Ђулбегова Зејна

— Свет. Ђоровић —

(СВРШЕТАК)

Павлу Поповићу

V.

ослије три мјесеца Зејну је готово тешко било познати. Дошла некако свјежија, ведрија, пунија; очи су јој биле још влажније,

зенице као да се рашириле и дошле тамније, а напућене усне руменије, сочније и као да су се на њима познавали трагови безбројних, страстих пољубаца. Хасан је, опет, био мршавији, блеђи; жућкасте цјеге нагрдиле га по лицу; поглед му постао мутан, уморан, готово туп... Он је био и некако ћутљив и, премда се старао да буде што љубазнији са Зејном, ипак није знао више онако говорити као прије. У кући, осим њих двоје, била је још само сестра Хасанова, танковијаста, црноока Зибка, која се вјечито уклањала и сакривала од њих, те су се ласно могли предавати љубакању. Зејна је по кући пратила Хасана као сјенка, нити га је хтјела пуштати од себе, осим кад је ишао у дућан. Бијеле, танке руке непрестано му је обавијала око врата, тражећи му уста и чешкајући образ његовим брковима. Сједала му је и у крило, гледала му право у очи и, ако јој је изгледао снуђен или изнемогао, пренула би у грохотан смијех... Тада се морао засмијати

и он... Као дијете узимао је на руке и носио по соби, шкакљећи је и нагонећи, да се трза и праћак као риба. Најпошље су, изморени и једно и друго, падали на шилте и дуго лежали загрљени, док је његова глава почивала на разголићеним јој прсима.

У вече су излазили на авлију и сједили на трави, прислонивши се леђима уз напукли, мрки зид. Зејна, забацивши замршене косе, пјевала је, а Хасан је пратио уз тамбуру. И док су пошљедњи сунчеви зраци умирали на меснатим листовима дивље смокве, израсле изнад раскрхане стрехе, док се, са високе мунаре пошљедњи усклик мујезинов истапао у провидном сумраку изнад старих, накривљених димњака и бакарномрких, гордих кипариса, њихова је цјесма расла и звонила, разлијевала се по свој авлији и ломила се о зидове ниских комшијских кућа, откуда се враћао тих, нечујан, умирући одјек.

— Да ми је 'вако до гроба поживити, — узвикивала је Зејна, наслањајући му се на раме. — Да ми је 'вако вазда!...

— Додијаће ти, — одговарао је уморни Хасан, остављајући тамбуру. — И младос' се изломи и умре к'о и наша писма и тада...

— Не говори о томе, — прекидала га је Зејна, запушивши му уста пољупцем. — Кад ти дају чашу медовине, а ти је испијај и не мисли о томе, хоће ли је нестати. Није наше да сад размишљамо. Сад треба живити!

VI.

Једнога дана, прије него што је Хасан дошао из чаршије, приступи Зиба Зејни и повуче је за собом, у прикрајак један, гдје их нико не би могао опазити. Зејна је зачуђено гледала и, испочетка, затезала се; али по лицу Зибино могло се познати, да има нешто врло важно да каже и, из нуке радозналости, пође за њом.

— Шта је? — запита смјешкајући се. — Шта се то десило?

Зиба је привуче себи и наднесе јој се над ухо.

— Нећеш ми Хасану казати што ти испричам? — запита.

— Нећу, — осијече Зејна и, опазивши да јој Зиба потпуно не вјерује, пригрли је. — Нећу, дина ми! — додаде.

— Знаш... нешто има... нешто, — поче шапутати Зиба, приљубљујући се уза њу. — Шаћирбег ми долази, — прошапта тише. — Долази сваки прекодан...

Зејна је одгурну и поче се гласно смјјати.

— Не... немој, — узвикну преплашена Зиба, покушавајући да је ухвати и да јој зачепи уста. — Немој се смјјати... Чуће нас ко...

— Нека чује, — одговори Зејна јаче. — Каква си чудна!... Право дите!... Шта је ако ти долази?... И мени су момци долазили...

Зиба уздахну.

— Није мени што он долази, — прошапутала. — Долази ми, ево, шести пут и то... Ама он је кршан, па некако чудно збори и чудно гледа, све му ватра из очију сипа, па...

— Па шта? — запита Зејна нестрпљиво. — Па?

— Па... ја га се бојим... Бојим се бити сама с њиме. Чудан је... чудан и лици... не знам ти казати како. И драго ми да сам с њиме и бојим га се... бојим... —

— Неће те изјести, — дочека Зејна живље. — Није вук...

Зиба накриви главу и погледа је молећи. — Знаш ја да неће, ама се опет бојим, — рече мазно. — Ја бих волила... волила бих кад би и ти близу била, па да нас гледаш и да слушаш... Ти знаш и лицише говорити с њиме.

— Ја с њиме? — узвикну Зејна зачуђена. — Како ћу ја, удата, говорити с туђим момком?

— Ама ти говори за ме, — поче је молити Зиба. — Кад си ти близу и ја ћу више говорити и бићу слободнија. Овако се бојим и... стидим...

Радозналост и овај пут нагна Зејну да пристане.

— Па хоћу, — рече тихо, — ама да Хасан не сазна.

— Неће, — обећа Зиба. — Нико му неће казати...

Друге ноћи састале су се обје са Шаћирбегом. Док је Хасан, заморен и малаксао, чврсто спавао, искрала се

Зејна из собе и састала се са Зибом. Затим су обје, полако, отишле код врата и тихо, бојећи се да мандал не шкрипне или рџа не заклепеће, отвориле их. Овај чудновати посао, пун неке тајанствености и страховања, необично се свиђао Зејни и она је била узбуђенија од Зибе. Сјетила се свога ашиковања, својих вечери и, са великим нестрпљењем, чекала је Шаћирбега... Кад га је опазила, умало није узвикнула од чуда!... Био је много љепши момак, него што га је замишљала, љепши од свих њезиних момака: висок, прав, блиједа лица и великих, крупних очију. Кад је ишао, увијао се као третика и некако чудно заплетало ногама, као да не стаје на земљу, него га нешто носи; а кад је говорио, говорио је меко и лијено, слабо изговарајући слова *p* и *m*, што се Зејни много свиђало.

На првом састанку она се устезала и није говорила дуго. Кашње као да се ослободи, те ни њему ни Зиби није дала да дођу до ријечи. Смјјала се, шалила и тапшала као раздрагано дијете, не сакривајући лица и хотимично стрјељајући Шаћирбега својим плахим погледима. Зиба је била усхићена њезиним држањем и завидила јој је.

— Ах, да ја знам тако к'о ти... да знам... — говорила је уздишући. — Све бих дала?

— А ти учи, — одговарала је Зејна, љубећи је у чело. — Ја ово све говорим, да тебе научим... Све због тебе!... Кад научиш, ето ти Шаћирбега, па говори сама.

VII.

Док је Зејна све више и више горела, распаљивана страстима, дотле Хасан као да се све то више хладно. Постао је замишљен и ћудљив. Љутио се на ситнице; често је, и ако благо, одгуривао од себе. Ако је каткада затражила да се, као и прије, заигра с њоме, називао је дјететом и прекоравао је зашто боље не пази на кућу и зашто више не ради... Испочетка се љутила на то, плакала, кидала се. Кашње је ћутала и постајала тужнија. Ћутала је преко читава дана. Тек увече, кад би Шаћирбег дошао, постала би веселија и опет је говорила, брбљала као и прије. А Шаћирбегу се свиђало њезино чаврљање. На Зибу је већ мање гледао; само се окретао Зејни и њу запиткивао или пецао. Почео јој чак и хурма доносити из чаршије и необично се радовао, кад би га гађала коштицама у црвени фес или у чело...

— Ама што те више не проси? — питала је она Зибу, једне вечери, пошто су испратиле Шаћирбега. — Што те не проси? Долази сваку вече, а узалуд...

— Ја не знам, — одговори Зиба готово кроз плач. — Све ми се чини, да му нисам више драга.

— А што га не запиташ?

— Како ћу? — запита Зиба зачуђено. — Волила бих умрити, него га запитати.

— Хоћеш ли, да га ја запитам?

Зиба је погледа, рашири руке и обгрли је.

— Што... што питаш? — запита јецајући. — Ја ћу умрити без њега... Питај га!

Иван Золотарев

Фран Прешерен

— Остави ме на само с њиме неколике вечери, — одговори Зејна милујући је. — Ја ћу све уредити. — Брже ће сватови, не бој се!

И почела је сама да се састаје са Шаћирбегом и да с њиме разговара. Љеиша и веселија него икад, употребила је сву своју мајсторију, али не да га задобије за Зибу, него да га заплете у своје мреже. Примицала му се близу, сасвим близу, да јој је могао осјећати врели, опојни дах на своме образу; увијала се пред њим толико, да су јој се пешеви од кошуље растављали, те јој је лијено могао сагледати груди; тресла је својом плавом косом, а из страснога јој шапата избијало је нешто слатко, нешто што као медовина опија, заноси, дражи човјека... Шаћирбег није могао говорити... Он је само гутао страсним, пожудним погледом. Једва се могао савладати, да јој не приступи, да је не узме на руке и побјегне с њоме некуда далеко и... да је „поједе као шећерлему“.

Најпошље јој се предаде и поста њезин, само њезин.

— Ти само заповидај, а ја ћу слушати, — рече одлучно. — Ако хоћеш у воду, у воду ћу; ако хоћеш у гору, у гору ћу... Шта хоћеш ради са мном... Твој сам и душом и тилом, твој увик...

— Не бој се, све ће добро бити, — одговори она, гледећи му бркове. — Не преврни виром, па ћу бит' само твоја!

— Убио ме Бог ако преврнем! — закле се он.

Првога петка, зором, не казујући ништа ни Зиби ни Хасану, Зејна се огрну ферецом и пође оцу. Затече Ђулбега сама, у банти, гдје, замишљен и суморан, сједи на трави под леандерима и пуши. Опазивши је, старачко, набрано лице разведри му се, а брада се заталаса.

— А што си ми ти то уранила? — запита меко, развлачећи широка уста. — Шта је то теби?

Зејна му приступи, пољуби га у руку и спусти му се у крило.

— Ако нећеш да ти умрем, а ти ме избављај, — викну грцајући. — Ја не могу више живит' са Хасаном.

— Са Хасаном? — отегнуто запита стари бег, отурујући чибук. — Шта ти је радио?

— Он... он је чудан... Љути се вазда и...

— Да те не бије? — запита бег љутито.

— Не бије, — брзо одговори она. — Не бије руком, ама ме бије погледом, бије ме са ричи, бије ме кад уздахне... Не могу више с њиме и не могу... Убиј ме, ама не могу.

Ђулбег се замисли.

— Па шта ћемо? — запита.

— Нека ме пусти.

— А ако не хтио?

— Хоће силом...

Стари бег набра обрве и замисли се. Затим се лагано и поносито као и обично диже, исправи се, и, огрнувши се големим, тешким ђурком а велики нож задјевуши за појас, пође. Упути се право Хасанову дућану.

— Јеси ли сам? — запита Хасана, који је осамљен сједио на своме ћепенку и танком сламчицом чистио свој ћилибарски цигарлук. — Нема нико с тобом?

— Нема, — одговори Хасан и устаде испред њега, држећи, у знак поштовања, руке на појасу. — Сам сам.

Ђулбег уљезе мирно и достојанствено и сједе на једно сандуче.

— Ја ти нећу дуљити, — рече мргодно, гледајући Хасану право у очи, — и одмах ћу ти казати ранта сам дош'о... Зејна ми је јутрос дошла...

— Зар је теби отишла? — упаде Хасан зачуђен. — А ја мислио, да је отишла некуд у комшилук...

— Она ми је дошла, — настави Ђулбег, не слушајући га, — и тужила се на те. Не може више с тобом живити...

— Не може? — прекиде га Хасан и порумени до ушницу. — Са мном Зејна не може?

— Не може, — потврди Ђулбег јаче. — Не може никако.

— Ама шта сам јој учинио? — запита Хасан нестрпљиво. — Ако ја њу нисам пазно, није нико никог... Ево главу да дам за њу, ако хоћеш... Све своје да дам за њу... Зар ја њој на жао да учиним?

Ђулбег, гледећи браду и подругљиво се осмјехујући, саслуша га.

— Све су то приче, — рече. — Доста је, кад те она више не бегенише. Ту више нема среће...

— Па шта хоће она? — узвикну Хасан као изван себе. — Шта каже?

— Да је пустиш, — окреса Ђулбег кратко. — То хоћемо и ја и она.

На глатко избријаном лицу Хасанову оне жућкасте цјеге као да се раширише, широке ноздрве почеше му подрхтавати.

— Никад ја њу нећу пустити! — викну узбуђено. — Шта хоће учинићу јој, ама то нећу... Не могу ја без ње, не могу... — и глас му задрхта. — Ако сам каткада био плахији и окосно се на њу, то је нехотице... Опет не могу без ње; ти не знаш, шта је она мени...

— Пустићеш је, — рече Ђулбег не повисујући гласа а нож извуче испод ђурка. — Ако нећеш, моја јали твоја глава одлетиће... Оно је једино моје дите... Док сам ја жив, свака ће јој жеља бити испуњена...

Хасан стаде пред њега и очајно поче ломити прете.

— Ама зар је дотлен дошло? — запита готово кроз плач. — Зар не може друга бити?

— Пустио је јали не пустио, она ти се више неће вратити, — осијече Ђулбег, — а једна глава полетиће...

— Кад је тако, ја не тражим да ме силом воли! — рече Хасан тужно и обори главу. — Пустио је јали не пустио, ја данас законајем срићу...

Тога дана Зејна се назвала пунштеницом.

VIII.

Кад је дошла у Шаћирбегову кућу, изненадила се. Затекла је богаство, о каквоме ни сањала није: богаство

много веће него и Ђулбегово и Хасаново заједно. Да је што љепше дочека у својој кући, Шаћирбег није жалио цума, исписаним стиховима из Корана. Довео је и три слушкиње, које ће је непрестано дворити, како сама не

Иван Золот

Прешернов геније

трошка. Одаје, по којим је она ходила, покрио је најте- би морала ништа радити. На њзину заповијест трчале жим ђилимима, испунио их безбројним јастуцима и шил- су све, само да је час прије изврше. Оне су је облачиле; тама од чисте кадифе, а зидове окитио големим табли- оне су јој ружичасто, голо тијело истирале чашаџима и

шкропила га ђулсијом, када би јутром, свјежа и весела, изашла из хамама. На подне, кад је уморена лијегала на душек да почине и да заспе, оне су сједиле око ње и свиленим марама браниле јој лице од муха. Што је год зажелила, Шахирбег је, без поговора, испуњавао. Сваке недјеље облачно је у ново одијело и китио дукатима, који су, у дугачким низама, падали јој по прсима све до појаса и, при сваком њезину покрету, ситно звекетали.

Кад је сједио с њоме, он није говорио, није могао говорити и само је, полурастворених уста, слушао јој чаврљање, као што човјек у пролеће слуша прижељкивање бумбулово. Погледом је гутао и, пошто би престала, као без памети падао јој је главом на прса, по ђерданима, и стискао је, грлио, гризао, дрхћући и пуштајући од себе некакав чудан глас, сличан урликању. Затим је она скакала и, да га више измучи и раздражи, бацајући комад по комад одијела са себе, бјежала је по собама. А он је гонио, трчао за њом, снотицао се преко прагова и посртао, пружајући руке и старајући се да је ухвати.

— Ах, да ми је 'вако умрити! — говорио је кашње, лешкарећи крај ње. — Слађе смрти не бих мог'о замислити...

— А ја би само да живим, да живим, да живим, — одговарала је она ломећи се, — и вазда да будем 'вако млада!...

— Је ли те Хасан волио 'вако к'о ја? — питао је затим, стискајући је за мишицу и љубећи јој мали, руменасти младеж на прсима. — Је ли те он мог'о волити?

— Он је волио, — одговарала је Зејна, смјешкајући се, — ама није знао вазда мушки да воли. Није... Ја нећу севдаха, ди се пуно размишља! — викала је јаче. — Ја хоћу... хоћу ватре, снаге, младости!.. Хоћу севдаха без памети, к'о што је и мој...

IX.

Но као да ни Шахирбег није могао дуго мушки да воли. За непуну годину дана, Зејна и опет као да постајаше тужнија. Љутиле су је слушкиње; љутио је Шахирбег са својим вјечитим понудама. Све јој је доносио, све давао, и што је желила и што није желила, покуравао јој се, слушао је. А њојзи све додијало. Волила би чак да се инади, да се свађа и криво јој је било, што је све то пажљиво избјегавао. Барем да се једанпут наљути на њу, да је опсује, да је удари. Чинило јој се, да би јој све лакше било, него овако. „Има ли мрве мушке крви у себи, има ли срца?“ питала је саму себе, одбацујући ђердане и кидајући их љутило. „Даје ми све што ја иштем, ама од мене не иште готово ништа... боји ме се... хоће да му све нудим, да му се намећем...“

И по читав дан ходала је из собе у собу, гонила слушкиње, бацала ствари којима се до јуче забављала. Сједала је на пендер и гледала момке, младе, здраве, једре, како промичу улицом и иду у ашиковање. Гледала их је и једва се могла уздржати, а да не узвикне, да

се не бади на њих ружом или каранфилом, да их не зовне себи... И опет се сјети оних ноћи, влажних, мирисних ноћи, кад су јој долазили момци и изазивали је паранчама. Дрхтала је мислећи на њих и још љуће кидала је ђердане и разасипала дукате по тлима.

— Да ми се вратити у оне дане... да ми се вратити... — шептала је у буновном заносу... — Да ми је још онаквог смиха, весела, разговора... а не 'вако к'о у тавници... Шта ће ми 'ваки дани, један к'о и други?..

Сваки дан излазила је да гледа момке сама, сасвим сама и сваки дан понављала је исте ријечи, са њеким страхом очекујући вече, кад ће Шахирбег доћи, да јој говори „оно што је и вазда говорио... једно те једно“ и да је онако тупо гледа.

И није могла дуго издржати. Опет се вратила оцу.

X.

Читава јата момака мотала су се, доцније, око Ђулбегове куће. Долазили су јутром, вечером, по ноћи. Комшије су се јадале, да не могу мирно спавати од гласнога разговора, смјеха, пјесама и тамбура; неки су се заклинали, да ће тужити суду. Зејна и опет као да се пренородила. Као птица, пуштена из кавеза, слободно је јурила по кући, играла се, цјевала. Стари Ђулбег као да је наново оживио поред ње и осјећао се млађи, чилији. Он, који је свеме свијету изгледао страшан, напрасит, на њу се није могао ни наљутити. Да је десет мужева оставила, све би јој опростио, само кад му је оживила ову кућу, гроб овај... Није се љутио ни на момке, што су му искрхали плотове, изломили јорговане и леандере. Пустио би и кућу да му сруше, само кад му је Зејна онако весела. Једино Хана, која је увијек заударала на зејтин, што се љутила и гунђала, проклињући у себи све, пошто је имала двоструко више посла и чешће је морала прихваћати за метлу. Она се и сад усуђивала да одговара Зејни и да је, као и прије, дражи.

О Зејни се и говорило на све стране. У кахвама, баштама, берберицама, гдје год су се момци окупљали, спомињало се њезино име. По свима махалама само о њој цјевале су се цјесме, у којима су је поређивали са највећим цариградским љепотицама, па да јој ипак ни једна не би равна била. Ашици, који су јој долазили, мрзили су се и свађали јавно, на улици, а једанпут мало те није дошло до крви. Двојица су хтјела, да им пожи одлуче чија ће бити и једва је дружина успјела да их развади.

— Баш су момци! — узвикнула је Зејна, тапшући и поскакујући као дијете, кад су јој причали о томе. Таки ваљају! Тако се радило и у старом, сретном земану. — Затим, стинавши се мало, питала је: — А ко је први потегао нож?

— Салихага, — одговорише јој.

— Онда ћу и бит' његова... То је мушко!

XI.

Стари Ђулбег умро је управо осмога мјесеца, откако га је поново оставила и све имање његово оста Зејни.

Салихага, муж јој, хтједе све узети у своје руке и свим управљати. Она му није допустила. Међу њима, ради тога, изроди се грдна свађа, која се и опет сврши разводом. Дала му је један виноград, само да је остави на миру, а она се опет врати у очеву кућу и поче живити по староме.

Шаћирбег, остављени Шаћирбег, који је једнако уздицао за њом, хтједе опет окушати срећу и примамити је себи.

— Хајде мени, Зејно! — звао је готово пузећи и гледао је оним молећивим, понизним, ропским погледом. — Откако си ми ти отишла, сва ми је радост отишла... Нисам се ни женио, јер ми те нико не може заминити... Хајде, па да живимо заједно...

— Нећу Шаћире, — одговори она, мигујући га по челу. — Не могу, јер ми више ниси драг, к'о што си био. Ја волим момка и чини ми се леп, док се не удам

и док не поживим с њиме, а потље... додија ми сваки. Ја не могу једнога, не могу у једној кући, нит' могу једнако живити... Ја хоћу да мињам, све да мињам, све осим младости...

— Ама што то? — запита збуњени Шаћирбег. — Јеси ли нисан? Шта је теби?

Зејна затресе косом и унесе му се у лице.

— Шта ћу ја, кад ми је крв така? — викну. — Јесам ли ја крива, што ме Алах 'ваку створио?... Ја друкчије не могу...

И, кидајући ружу са пресију, мирисним листићима засу га по образима, увијајући се и стријељајући га оним својим погледом, док се из баште чуло јецање тамбуре и веселе пјесме момчадије који су је нестрпљиво очекивали...

Невенчана мајка

— Фр. Прешерн —

Нашто је удес мени те предо,
Залого божја, премило чело!
Девојка бедна једнога дана
Постадох мајка — ал невенчана.

Отац ме тук'о кад за све зачу,
Мати чупала косе у плачу.
Оставише ме сви у том маху,
А прст туђинци на ме пружаху.

Он што ми беше једино мио,
Што ти је отац рођени био,
Одбеже у свет. Куд — Бог ће знати,
А твоја мати оста да пати.

Нашто је удес мени те предо,
Залого божја, премило чело!
Ал ма ми радост или бол сазда,
Воли те срце мајчино вазда.

Ко отворено небо се чине,
Очице твоје пуне милине.
А кад се смешиш љупко и мило,
Ја заборављам све што се збило.

Нек онај који и птице храни,
Дā, да ти свану весели дани.
Ал ма ми радост или бол сазда,
Воли те срце мајчино вазда.

Влад. Станимировић

Митровачки потомак Будалине Тала

Летње је доба. Унекла звезда да човеку мозак проври. А долином Ибра, низ Вучје Поље, дигао се читав облак прашине, исто онако жуте као и стрњике околних пожевених њива. Напред иде десетак пешака жандарма а за њима на дебелом вранцу Брњачки кнез са Поп-Миленком, окружен својим момцима и неколиким кметовима. А за њима беше пет коњичких жандарма.

На кнежеву су вранцу кожане бисаге, прецуњене белих мецидија, које кнез носи окружној благајни у Приштину. Зато му је власт додала овакву пратњу, да га

не би случајно сreo у Ибарском кланцу Шабан Коприва и отео царски новац као што је то био обичај у нашем царству. Кметови и момци састављају његову личну пратњу, те му зар служе као израз оне његове власти, коју он има по царском берату и народном избору. А Поп-Миленко је пошао што добро збори турски, води народне књиге и зна турске цифре, те благајник никад није у стању да подвали неписменом кнезу.

Путници већ стигоше у Варашку Клисуру, где се пешаци изуше и са коњаницима пребродеше Ибар, па се

на другој страни зауставише да се обују и доведу у ред одећу и оружје. Јер одавде на за читава два часа треба чекати плотун иза сваке јове или камена.

Све се уозбиљило и ђути као заливено.

— Видиш ли, кнеже, овога оцу Дилића?

— Нашега порезника?

— Ја! — одговори поп-Миленко, готов по свој прилици да исприча шта било само да се прекине несносно ђутање и стрепња.

Хоџа Мустафа Дилић, нахијски порезник са сто и педесет гроша месечне плате, због чега сиромас ни коња нема, него увек пешачи, те се народ смеје његовим издржљивим ефендијским табанима, чим чу ове речи, пртје још необувен попу и кнезу, који стајаху на коњима један до другог.

— Такога јунака у свијету нема, закона ми! — настави поп, намигујући на кнеза и чинећи се да не види Дилића.

— Прођи се шале, попе, душе ти!

— Јеванђеља ми, истину ти зборим... Наш се свијет изродио те, вјера и Бог, не можеш да видиш човјека мајло да ваља. Чујеш кадикад у pjesми Краљевића, Кесецију и Ђема Брђанина, па се у чуду кретиш: ће су она времена, кад су наши стари испијали цијеле мјешине вина и за дан долазили из Орида у Вучитри!...

— Шта ћеш: — вријеме му, попе, тако дошло... Измислили људи пушку, па им је јунаштво за марјаш!

— Видиш?!.. Ја, мој кнеже! И сад нема више јунака... Тек је као за лијек остао један, да те прође жеља и од Марка и од Кесеције.

— Шта кажеш?

— Само један једини!.. И то у нашој лијепој шехер-Митровици, баш ће је Ђемо Брђанин код крчмарице Јане наздрављао везаноме Марку и грувао га чизмом... Знаш, кад га је за дан из Орида овамо довео?.. И знаш ли ко је то? Не знаш, а?.. Нећеш вјеровати, али је главом наш ефендија Дилић.

— Не шали се, попе, закона ти!

— Вала се не шали! — викну дубоким басом хоџа Дилић и поскочи на цео аршин од земље.

— А зар си ту, несрећниче мој! — зачуђено и тобож изненада проговори поп. — Ето видиш, кнеже! Просто кад збори као да планине јече, а кад поскочи — земља се тресе и ја се једва држим на коњу.

— Хо-хо-хо-ђ! опет Дилић и добро трушну босим ногама о земљу, зар да потврди попов исказ.

— Немој, ефендија, збога!.. Видиш 'оће коњ да ме обали! — с плашњом збори поп-Миленко, а с друге стране гребе коњску слабину оштром бакрачлијом, те му по невољи скаче.

И кнез се брзо досети поповској ђаволији, те и сам учини исто. И његов вранац поче помамно да скаче, да се успири на задње ноге и баца у страну.

— Е! не вјерујеш? — задовољно подвикну ефендија. — Тако ми дина и имана, баш сам јунак ка Краљевић Марко!

Дружина се сва зацену од смеха.

— Чујеш ли га, кнеже?... Имаш ли очију да видиш бијесна јунака?

— Видим и вјерујем им, али то што не смије да носи пушку...

— То је баш!.. За јунака и није пушка. За јунака је перни буздован и коље и појекад дренова батина, као што је чинио Будалина Тале, од кога је Дилић и његова родбина, како сам нашао у старој књизи што је у ђивоту светог Петра Коринског у Црној Ријеци.

— Ама је ли по Богу, попе? — с радошћу упита Дилић.

— Сваки ми *назадак* у *напредак* пошао, ако те лажем! — рече поп па се прекрсти.

Кнезу се надуше образи од потајног смеха, јер виде да хоџа никако не разуме вешту поповску заклетву.

— Чујеш ли, кнеже? — поносито упита Дилић. — Па ти јашеш силовита вранца, а ја пјешачим пред тобом...

— Е, та ти, ефендија, није у путу! Будалина Тале никад није коња имао, но свакад пјешачио с дреповом батином.

— Књига ти каже, попе?

— Ја, мој ефендија... Зато остави те луде ријечи о коњу, кад ти га ни ђедови не имадоше, па се уздај само у поге... Ја!.. Кнез се уозбиљ.

— Вала, попе, нека и сто књига причају о томе, не могу вјеровати. Будалина Тале је био из Удбине, а Дилићи су из Митровице. Није шала толика даљина.

— Не гријеш, кнеже, душу... Кад књига, златом исписана, каже, онда вјеруј. Осим тога погледај само на ефендију... Глава као шиник, врат као у бивола, а брада... ни Мухамед није таке имао... Оволики је само био Тале, којему је вјетар по Кунар-планини браду по прсима на троје растурао... Та погледај га само: штогод замислиш, све он може учинити!

— Остави, попе, Бога ти!

— Шта да оставим кад истину зборим... Ако не вјерујеш, дела да се обложимо у колико 'оћеш.

— Ваш дела!

— Дај руку кнеже. Ово су људи, пред којима ја велим да ће оца Дилић бос стићи у Митровицу за два сата... Ево моје браде!

— Никад!.. Ни онога ни овога свијета!.. Бос и толику даљину?! Јок!..

— Вала баш, кнеже, толику даљину и бос!.. Дај руку!

— У колико, попе?

— У пет бијелих мецидија.

— Добро!

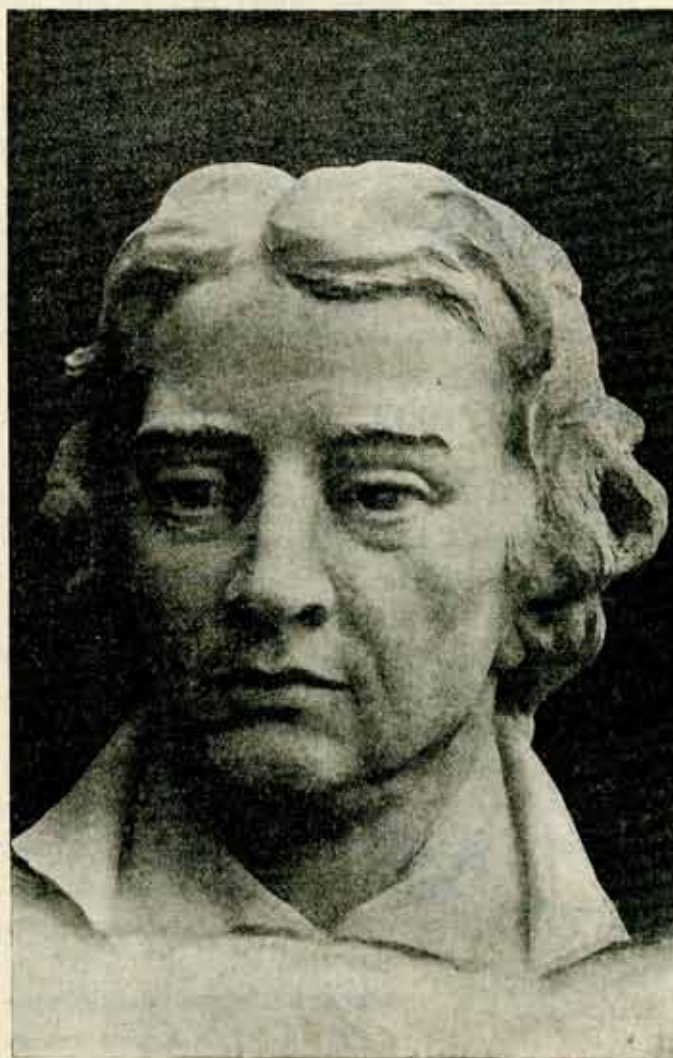
— Чујте и Турци и Срби! — подвикну поп-Миленко држећи кнежеву руку. — Облажем се с кнезом: ако оца Дилић стигне бос за два сата у Митровицу, добијам од кнеза пет бијелих мецидија, а ако не стигне, добија кнез.

— Тако је! — потврди кнез и испусти попову руку.

— Вала те, попе, нећу посрамити! — проговори Дилић па предаде попу своју торбу, копоран и обућу.

Погледаше на часовник и свима пешацима наредише да пођу лагано позади, а Дилићу мануше да пође. Овај још једанпут погледа на попа, удари се шаком по табанима и оплете; коњаници огребоше своје коње. Прашина се још више подиже.

Пут води све поред Ибра. Није насут, него је каменит и нераван као, по Богу, сви путеви нашега Османлука. По гдегде се спекла смоница и просто режу ногу њене оштре пвице од вања, што су их кола у кишно време оставила. И у обући је тешко путовати особито на овакој прилици.

Лик Ф. Прешерна

По Дилић јуначки корача. Раширио руке, млатара њима тамо и овамо, погнуо се, наругушио се, као да се спрема да нападне на какво утврђење. Ноге преплеће брзо, и једнако, не заустављајући се, скида једну по једну хаљину и додаје попу, док напоследку не остаде у кошуљи и гаћама. Вацно је већ и чалму, па узео повећи бео рубач и покрио обријану главу, те му црна брадурина још силније стрчаше као нека брезова метла. У том тренутку на посматраче остављаше утиске чистог Арабијана. А зној га облија, те није у стању ни да га брише. Поп само гребе бакрачлијама свога парина и често довикује ефендији да осветла образ и њему и себи.

— Држи се, мајковићу, држи се кућо славна!

— Немај, попо, бриге; не зна кнез Турчина, тако ми дина!

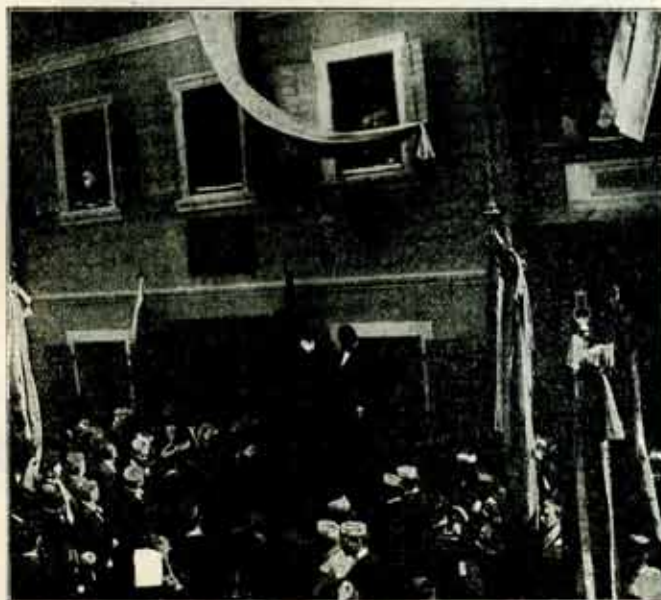
— Држи се кољеновићу да не оцрнимо образа... Еј, хућо мој; похитај да не одоцнимо!.. Тако, соколе сини! — час ободрава и плаши, а час хвали поп и силније љуља бакрачлију.

Хоћа још мало убрза. Али му већ и кошуља смета. Зато је испод грла раскопча и засука рукаве до изнад лаката. Већ почиње да сустаје. Наступа све теже и спорије и гледа где ће да спусти босе табане. Они су већ подбивени. Корава смоница и шљунак режу кожу, прсти већ не могу да издрже и крв поче живље да струји. Нокти на прстима помодреше, кад их камен сусретне, ефендија одскаче као лопта, посрће, опет се усправља и граби да не падне. Час по подигне леву или десну ногу, извади између прета камичак или комађе дрвећа, удара дланом и опет убрза, узвикујући:

— Хо, хо, хо-ђ!.. Е, мајковићу, неће те була такога више родити!

Поп се ђаволски осмехује и пецка кнеза, како ће изгубити окладу, а овај се уозбиљно и као да се боји белаја.

— Ама доста је, попе; зар не видиш да ће да цркне!..

Кућа у Крању, у којој је умро Прешерен

— Јок, немај ти бриге, већ готови паре! — одговори поп и подвигује Дилићу.

Стигоше у Суви Дб; до Митровице је остало мало и поп зајета помисли да ће му шала донети пет белих мецидија.

Али се ефендија одједаред заустави и погледа на своје ноге. Крв га уплаши, те сав пребледе. Ипак се опорави, поносито махну главом и рече:

— Идите ви друмом, а ја ћу кроз село, па повише њива, кроз винограде право на мост. Тамо ћу чекати. Овако ми је ближе и лакше.

Он окрену с пута, а коњаници лагано пођоше напред. Кроз пола часа стигоше на мост баш до саме Ми-

тровице. Кад на мосту не нађоше ефеидију, окренуше се к падинама испод Звечана, но га ни онде не беше. Зато се решише да га почекају и одјашаху пред Јајагином воденицом. Попише каву, другу, рок опкладе стиже, а њега нема. Почекаше још петнајест минута — на ништа. Поп и кнез се ђаволски погледаше и мигнуше пратиоцима. Поседаше на коње и одјурише у Митровицу, да га онде чекају.

Тек увече око десет часова стиже сељак из Сувога Дола и каза им да је на својим колима довезао Дилића његовој кући и предао га хануми.

— Стиже пред кућу и као махнит завика да му дамо вруће воде — причаше Суводолац. — Истрчасмо и кад виђесмо шта је, угријасмо цео котао воде и почесмо да му паримо ноге. Питамо, по он ћути и мумла као мечка. Ноге му још више отекоше, те поче да јауче

од болова. Виђесмо, не виђесмо и неко се сјети јаду, па донесе свињскога сала и намаза му табане и прете, говорећи да је то зечје сало. Увиђесмо га крпама, спремисмо кола па у Митровицу. Кад сам га опружио на његову простирачу, он јекну и колико га грло даде викну:

— Валах и билах: јали ја, јали поп-Миленко! Обојица не можемо по земљи шетати. Узми, рајо, ова два гроша, купи мартински вишек и предај му нека ме чека!

— Ја се, душе ми, веома зачудих, но опет сам вишек купио и ево ти га, попо, па мисли како те Бог учи!.. заврши Суводолац.

Поп-Миленко узме метак, окрену га и погледа па се у грохот насмеја и наручи вина.

Москва, 1905.

Гр. Божовић.

Никад више

На далек ћу поћи пут,
Ни збогом ти рећи нећу:
Разочаран, блед и љут
Оставићу лажну срећу.

И у туђем свету сам
Покајне ћу сузе лити;
Мртво срце, згаснут плам
Сломљене ће груди крити.

Проклет био онај час
Кад сагледах чари твоје, —
У шта страћих живот нас,
Младост златну, срце своје?!

Ма прогоњен био свуд,
И умиро све то тише,
Ал' на твоју празну груд
Ја не падох никад више!

Милутин Јовановић

Како се заснивала астрономија?

Цртице из историје астрономије

(Свршетак)

IV.

Развој метода и средстава за посматрање

Нисмо хтели прекидати разговор о напредцима теоријске астрономије, па смо тако дошли до Леверија. Сада се морамо мало вратити и проговорити нешто и о развоју самих начина посматрања. Примена дурбина на астрономским инструментима довела је до много веће прецизије у самим посматрањима. Овде ћемо се ограничити само на томе да поменемо најважније астрономе и њихове главне проналаске.

Хајгенс (Huygens 1629.—1695.) открио је механичке теорије које су послужиле Њутну да утврди закон атракције. Он је одредио прави облик Сатурнова прстена и открио његов највећи сателит. Часовницима је додао клатно, чији је изохронизам упознао Галилеј. Тај пак проналазак био је од најсрећнијих утицаја на прецизност у посматрању.

Ремер (Roemer 1644.—1710.) пронашао је и измерио брзину светлости на основу посматрања Јупитерових сателита. Он је пронашао меридијански дурбин.

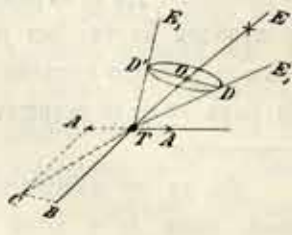
Д. Касини (Dominique Cassini 1625.—1712.) био је први директор Париске опсерваторије. Први камен темељац на тој величанственој грађевини ударен је 1667. а она је била готова 1671. Касини је учинио многа открића; он је открио четири Сатурнова сателита.

Флемстед (Flamsteed 1646.—1719.) био је први директор Гриничке опсерваторије, која је основана 1675. Усавршио је многе конструкције инструмената и тиме је постигао врло значајне напретке у посматрањима. Погрешка од 60'' у поједином посматрању, која се показивала код Тихо Брахеа, после успеха Флемстедових није већа од 10''.

Бредлеј (1692.—1762.)

Бредлеј (Bradley) је би можда највештији посматрач. Применом меридијанског дурбина, а користећи се необичном особином својих инструмената и вештином руковања, свео је погрешку појединог посматрања на 1''. Његов звездани каталог у ствари служи као основица данашњој астрономији. Он је учинио два епохална открића: аберације и нутације. Пошто још ништа нисмо говорили о аберацији, да се сада задржимо на томе са неколико речи.

Аберација *) — Узмимо да на овој слици *E* представља звезду, а *T* положај Земљин у извесном тренутку, а величина *TA* брзину Земљину у том тренутку; *TB* брзину светлосног зрака, која је управљена у правцу *TE*. Овој систему може се додати општа брзина *TA'* једнака *TA*, да би посматрача у *T* одржавала у мирном стању. По правилу о паралелограму сила, та ће се сила *TA'* сложити са силом *TB* у резултату *TC*, коју ћемо продужити у *TE'*. Светлост ће доспевати до посматрача релативном брзином *TC* услед чега ће он видети звезду у *E'*. Узмимо сада *TD = TC*, повуцимо *DD'* паралелно са *BC* и кад је *OD' = OD*, имаћемо и *OD = BC*. Због кретања Земљина око Сунца, које кретање можемо

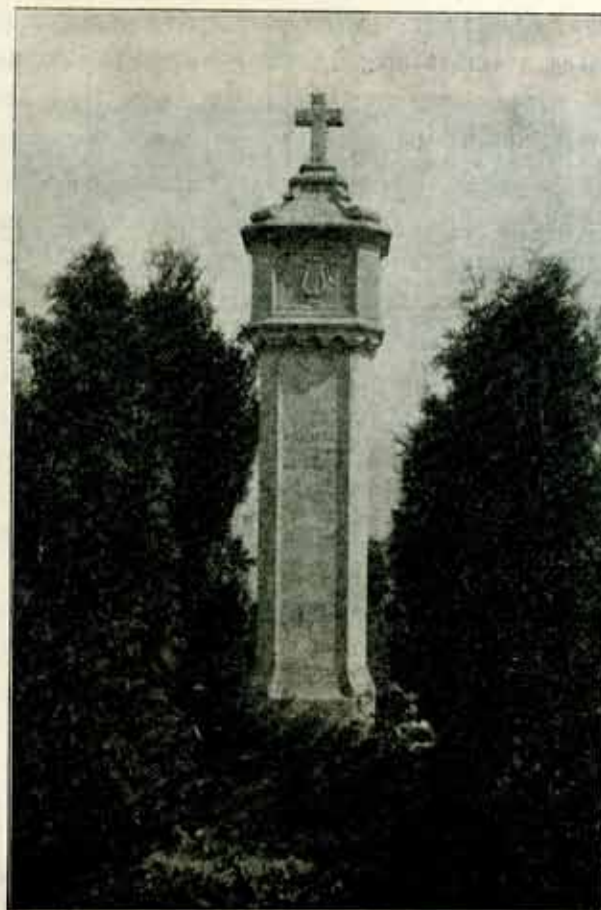

сматрати као кружно (зарад простијег схватања), у току године, брзина *BC* остаје паралелна еклиптикиној равни и одржава сталну вредност око 30 km. у секунди. Дакле права *OD*, која пролази кроз сталну тачку *O* одржава исту дужину и остаје паралелна еклиптикиној равни. Дакле тачка *D* описује круг, а права *TE*, описује кос циркуларни конус. Генератрисе тога конуса представљају правце у којима ће се у току године видети звезда. Треба узети пресек тангентне равни на небесној сфери у тачки *E* са поменутом конусом или што је готово исто (пошто је количник $\frac{OD}{OT} = \frac{30 \text{ km.}}{30.000 \text{ km.}} = \frac{2}{10.000}$ врло мали) са цилиндром, који захвата круг *DD'* и чије су генератрисе паралелне са *TE*. Тај је пресек елипса.

*) Услед узајамног и истовременог утицаја брзине Земљине и брзине светлости, звезде се никад не виде на њихову правом месту већ померено. Ми звезде видимо на привидним положајима њиховим. То се може овако објаснити.

Бредлеј је открио ту елипсу посматрањем, па ју је по том и објаснио на показани начин.

Нутација. О тој појави говорили смо приликом објашњавања прецесије. Она се састоји у самој ствари у осциловању Земљине осе. На ту појаву помињао је још Њути с теориског гледишта, али ју је Бредлеј посматрањем открио 1747. Пол екваторов описује круг око пола еклиптикина услед прецесије. Полупречник тога круга износи 23°, 5. То би осциловање било, с извесним малим убрзањем, прилично равномерно. Ну у ствари није тако. Пол прелази час ван час унутра у периферији круга, па осим тога, брзина му се час убрзава час

Надгробни споменик Прешерну у Крању

успорава према оном месту које би оне заузимале услед саме прецесије, а који се назива средњи пол. Око њега описује прави пол елипсу, чије су осовине 9'',22 и 6'',86, а која се назива нутациона елипса. Пол је прелази од прилике за 18²/₃ године за које време свршавају своје оптицање и чворови Месечеве путање. На величину тога осциловања утаче и Сунце, те је с тога проблем о тој појави веома замршен. Отуда се разликује Сунчана нутација и Месечева нутација.

Бесел (1784.—1846.)

Од доба Бредлејева још је већма усавршен начин одређивања апсолутних координата за звезде и планете. До душе, прецизија није тако много повећана, али су сама посматрања много олакшана. **Бесел** (Bessel) је био јако истакнут и као теоретичар и као посматрач. Ну у главном он се најрадије бавио о рачуној астрономији.

Он је поставио неколико важних формула астрономских. Главни његови радови налазе се у његову великом делу *Fundamenta astronomiae*.

В. Хершел (1738.—1822.)

Хершел је усавршио средства за посматрање много јаче него ли његови претходници. Он је сам градио телескопе, од по 9 метара жижина одстојања. Тим својим телескопима отворио је многа блага небесна, која до тада беху готово сасвим непозната. У својој астрономској каријери имао је ретку срећу да 1781. открије планету Уран. Нешто доцније пронашао је два сателита Сатурнова, два Уранова; одредио је трајање ротације (обртање око осе) Сатурнове и његова претења. Он је принео важних резултата о физичком саставу Сунчеву и планета. Ну најлепши су његови проналасци из области звездане астрономије.

В. Хершел је први упознао релативно кретање код двојних звезда, на којима је извршио многобројна посматрања. Та посматрања наставио је његов син Ј. Хершел, а доцније руски астроном В. Струве. Данас у астрономији постоји врло важна грана о мерењу и израчунавању путања двојних звезда. Одредба светлосне јачине звездане довела га је до приближног израчунавања даљина од нас за поједине њихове величине. Он је обратио пажњу на кретање целокупног Сунчевог система кроз простор. Хершел је отпочео необично важан посао, да изврши пребрјање звезда. Није било ни мислити да су се могле пребројити све звезде, које се виде и у најјачим телескопима. Било их је по свој прилици на 20 милијона. Он је управљао свој телескоп на разне стране неба и бројио је, колико има звезда у његову пољу. Тако је био цело небо поделио у извесне површине. Претпостављајући, да све звезде нашега неба припадају Кумовској Слами, да су подједнако растурене и да његов телескоп допире и ван граница Кумовске Сламе, утврдио је облик тог колосалног појаса од звезда.

Кад је он отпочео испитивати небулозе и звездана јата, било их је познато око једне стотине. Он их је постепено открио на 2.500 и поделио их у класе. Данас их већ има на 10.000 Хершел је држао, да су небулозе системи који се тек стварају, да се оне постепено скупљају и да ће се најзад од њих наградити звезде; да је свако звездано јато, било оно данашње било које ће се тек наградити, слично овом особитом јату звезда, коме припада наш Сунчани систем т. ј. Кумовској Слами. Из овога се види, како је величанствено схватио он склоп целе васноне. Нека његова мишљења имају се у нечему променити. Али кад се сетимо да је спекторскоп многе небулозе разбио у звезде, а многе су ипак и код тог средства остале као праве небулозе — његовим ће се дубоким погледима морати за дуго дивити свет астрономски.

Спектрална анализа. Проналазак спектралне анализе у другој половини прошлог века и њене примене у испитивању природе небесних тела и звезда, као и при-

мена њена у мерењу радијалне брзине — чини необично епохалну фазу у развоју *физичке астрономије*.*)

Фотографија астрономска.

Други важан и епохалан проналазак, опет из друге половине прошлог века, јесте примена фотографије у астрономији. Фотографисање небесних тела и спектара, дају нам драгоцене податке о њихову саставу. И у самој прецизној астрономији фотографија сада игра врло значајну улогу. Довољно је само да напоменемо међународно подузеће, да се изради фотографска карта неба, на шта је подстакao покојни адмирал *Мушез* (Mouchez) 1887., директор париске Опсерваторије. Постигнути резултати од тога огромног рада указују на необично велике услуге, што ће их та карта учинити астрономији.**)

Араго (1786.—1853) је веома јасно предвиђао важност коју фотографија има у астрономији. Он је већ био увео физику у астрономију и показао колико је потребна њена услуга. Само није могао ни слутити да ће једнога дана и хемија ставити на расположење своје услуге астрономији и захтевати право грађанства у њој. Она је сада то већ и успела са спектралном анализом.

V.

Мисли о постанку небесних тела

(*Космогонска хипотеза Лапласова*)

Васнона није увек изгледала овака, какву је ми данас гледамо, нити ће она задржати садашњи свој изглед до неограничене будућности. Довољно је узети у рачун околност: да се температура звезда постепено зрачењем смањује. То је исто и са температуром Сунца и планета. Са тим је у вези постепено, али поуздано, хлађење њихово. Философи и астрономи тежили су да схвате опитност васнонске трансформације и да је представе хипотезама које су назване: *космогонске*. Да се ограничимо само на Сунчеву систему; ну проблем ће тај још једнако остати и отворен и тежак. Њега се дотицао немачки философ *Кант*, а затим *Лаплас*. Ми ћемо се овде задржати на неким идејама из Лапласове космогоније.

Ма да су планетске путање веома различите међу собом, ипак се у њима опажа извесан однос, из којег би се могло нешто закључити о постанку тих тела. Дакле, све се планете крећу око Сунца у директном смислу и готово у истој равни. Сателити се крећу око својих планета у истом смислу и скоро у истој равни у којој се и планете крећу. Даље: Сунце, планете и сателити (за које је констатовано обртање око осе, ротација) окрећу се око својих оса у истом смислу и скоро у равни свога кретања кроз простор.

Таква једна особита појава не може се сматрати ни у колико као случајна. Она указује, да неки општи узрок

*) О принципима спектралне анализе и њеној примени у астрономији налази се опширно изложено у мојој брошури под насловом *Спектроскопија*.

**) О примени фотографије у астрономији говорићемо парчито у другој прилици.

одређује сва та кретања. Лаплас је истакао вероватноћу, да би 42 кретања, која су била позната за његово доба (револуције и ротације Сунца, планета и сателита), била директна кад се сведу на положај Сунчева екватора. Та је вероватноћа повећана данас тиме, што у место четири телескопске планетичке између Марса и Јупитера — данас их је познато преко 400 и свака има директно кретање, па им и путањине равни граде са еклиптикином равни мале углове, који нису већи од трећине правога угла. Морамо се дакле сложити, да је ма какав првобитни узрок управљао планетским кретањима.

Друга једна, такође општа и знаменита појава Сунчева система је у томе: што су све планетске и сателитске путање са малим ексцентрицитетом. Код старих планета је ексцентрицитет испод 0,20, а код астероида око 0,35.

Према томе, да би се могло ући у траг узроку првобитног кретања планетског система, морамо обратити пажњу на ове четири појаве:

1°. — Кретање планета у истом смислу и готово у истој равни;

2°. — Кретање сателита у истом смислу као и кретање планета;

3°. — Обртање (ротационо кретање) тих различитих тела и Сунца у истом смислу са кретањем кроз простор (трансација), а у равнима, које се мало разликују међу собом;

4°. — Мала ексцентричност планетских и сателитских путања.

Лаплас се задржава на томе, да је, ма какве природе био тај узрок што је одређено планетска кретања, ипак захватио сва тела. С обзиром пак на грдни даљину, која их раздваја, њу је морао испуњавати неки флуид бескрајно растурен. Да би пак могао постаћи кретање у једном смислу, и то кретање скоро кружно око Сунца, морао је тај флуид обавијати тело у облику неке атмосфере. Посматрање планетских кретања доводи нас на мисао, да се Сунчева атмосфера у почетку простирала далеко ван граница путање свих планета и да се она постепено скупљала и тако повукла у садашње своје границе.

„Посматрајући својим јаким телескопима небулозе, Хершел је у њима пратио ток њихова згушњавања. Он то није пратио, нити је могао пратити на једној, пошто се промене у том процесу могу опазити тек након векова, већ је то пратио на свима њима онако као што се у шуми прати развиће њезиних дрвета развоја пораста у исто време. Он је пре свега посматрао небулозну материју растурену у разне партије неба, где заузима велике просторије. Видео је у неколиким јатима како је та материја нешто прикупљена око једног или више мало сјајних језгара. У другим пак небулозама сјаје та језгра јаче према оној маглини која их обавија. Атмосфере сваког језгра одвајају се извесним згушњавањем ван њега, те тако настају сложене небулозе, склоњене од сјајних и врло блиских језгара од којих је свако обавијено извесном атмосфером. Који пут, скупљајући се јединолико, небулозна ма-

терија гради и т. зв. планетарне небулозе. (Те небулозе имају лоптаст или мало елипсоидан облик, те личе на планете нашег система). И најзад највиши ступањ згушњавања завршује се претварањем небулоза у звезде. Небулозе, овако уређене са философског гледишта, указују на веома вероватно њихово будуће претварање у звезде и на некадашње небулозно стање садашњих звезда. На тај начин, постепеним згушњавањем небулозне материје, долази се на то, да је Сунце некада било обавијено пространом атмосфером, на које сам мишљење дошао испитујући појаве у Сунчеву систему... Важни резултати, добивени и другим путем, показују, да је egzистенција таквог некадашњег стања Сунчева веома вероватна.“ (Laplace: *Exposition du système du monde*).

Кућа у Вреи у којој се Прешерен родио

Овим путем ми смо дакле доведени, да сада узмемо у разматрање појаве на небулози. Она је на врло високој температури. Све се њене партије узајамно привлаче по Њутнову закону. Она се креће заједничким покретом а постојаном ангуларном брзином, за коју ћемо претпоставити да је врло мала, око осе која пролази кроз њено тежиште (центар гравитације). Под таким околностима небулозе ће добити равнотежни облик скоро сферичан. Тај облик, правац осе ротације и величина ангуларне брзине, одржаће се без промена до бескрајности, ако се никаква друга нова сила не јави да утиче на њу. Лако је одредити и границу полупречника небулозе у којој је обухваћена сва њена маса. Та се граница добија, кад се узме да на извесној даљини a од центра за једну честицу у екваторској равни (а та је равна повучена кроз центар гравитације управно на осу ротације) центрифугална сила одржава равнотежу са привлачењем (атракцијом), које је управљено ка центру гравитације а сасвим супротном смислу са центрифугалном силом.

У ствари постоји узрок, који ће спречавати да тела остају увек у истом стању. Тај је узрок, као што смо већ напоменули, у постојаном хлађењу услед зрачења, које се врши на спољној површини њиховој. Услед тога настаје лагано а постепено скупљање, те се с тога сви мо-

лекили већма приближују оси ротације, сразмерно њиховим даљинама од те осе. Да би ствар лакше схватили, претпоставимо да се после врло дугог времена све те даљине сведу и буду *два пута мање но у почетку*. Из механичких закона изводи се, да ће нова угловна брзина постати *четири пута већа*. То ће пак довести до повећања сиљоштености на небулози. У тој новој фази може се сада прорачунати гранична даљина a' изван које молекули не могу више припадати општој небулозној маси или бар да се не могу кретати истом ангуларном брзином, којом се креће главна небулозна маса.

Ако је

$$a' < \frac{a}{2}$$

онда ће сви молекули који су захваћени између две сфере чији су полупречници $\frac{a}{2}$ и a' прекинути везу са масом и кретаће се самостално око центра гравитације.

Да представимо те ствари прецизније једним простим рачуном. Нека ω представља ангуларну брзину ротације у првој фази, M целокупну масу небулозину, f онај чинилац који се јавља у Њутнову закону.

У екваторској равни, јединица масе на даљини a од центра бива привлачена ка центру резултантом.

$$\frac{fM}{a^2}$$

Како је центрифугална сила у опште представљена изразом $\omega^2 a$, то ће и границе a , о којој смо мало час говорили, бити представљена изразом

$$\omega^2 a = \frac{fM}{a^2} \dots \dots \dots (1)$$

а одавде је:

$$a^3 = \frac{fM}{\omega^2} \text{ и } a = \sqrt[3]{\frac{fM}{\omega^2}} \dots \dots \dots (2)$$

Нека је сада ω , ангуларна брзина ротације у другој фази, а a' граница, која одговара некадашњој граници a , имаћемо према изразу у једначини (2) ово:

$$a' = \sqrt[3]{\frac{fM}{\omega'^2}} \dots \dots \dots (3)$$

Кад се упореде формуле за a и за a' , добија се израз:

$$\frac{a'}{a} = \sqrt[3]{\frac{\omega^2}{\omega'^2}}$$

Поменули смо да је

$$\frac{\omega'}{\omega} = 4 \text{ т. ј. } \frac{\omega}{\omega'} = \frac{1}{4}$$

те ће према томе бити:

$$\frac{a'}{a} = \sqrt[3]{\frac{1}{4^2}}$$

а то износи:

$$\frac{a'}{a} = \sqrt[3]{\frac{1}{16}} = 0,40$$

дакле је израз $\frac{a'}{a} < \frac{1}{2}$ (т. ј. мањи од половине), чиме је и доказано оно што смо у почетку исказали.

Из тога види се, да небулоза услед свога хлађења, оставља постепено у екваторској равни зоне у парноме стању. У томе је главна тежина Лапласове теорије. Те су зоне захваћене једноликим ротационим кретањем око централне осе са одговарајућом ангуларном брзином ω каква је била у тренутку када се та зона одвојила од остале масе. У свакој таквој зони граде се тачке око којих настаје њихово згушњавање, које се најзад завршује тиме да се њихове масе сасвим прикупе око таквих тачака и тако постаје најзад једно секундарно тело — планета. На тај начин објашњава се, зашто се све планете крећу у једном истом смислу а путање им леже на екваторској равни каква је била у небулози. Те путање истина имале би бити кружне, али и оне мале ексцентричности које у ствари постоје код њих указују свакојако на то, да се догађаји у прапрошлости нису вршили са оном правилношћу и по оној симетрији, коју смо ми представили.

Лаплас узима, да је згушњавање у зони парā могло причинити обртање планете око осе у истом смислу као и првобитно кретање небулозе око осе ротације паралелно централној оси. На тај се начин просто објашњавају запажене особитости у кретању планета.

Претпоставимо сада да та зона не доспе да се сасвим згусне и сабије или бар да тачке згушњавања буду врло многобројне. У истом случају наградиће се као неки прстен од ситних тала. Таквом једном могућности објашњава се факат о претену телескопских планета између Марса и Јупитера, којих сада има преко 400.

Узмимо да се сада ствара једна планета на показани начин. Она јој није чврсто тело већ само секундарна небулоза. Тек после веома дугог времена, а након серије постепеног згушњавања, она ће наградити једну од данашњих наших планета. Према горњем резонувању можемо и овде узети, да ће свака секундарна небулоза остављати зоне у парноме стању у равни свога екватора. Кад се те зоне потпуно прикупе и згусну граде сателите, који круже око планета у истом смислу као и планете око центра гравитације, а круже путањама, које су готово кружне а положене у равни екватора негдашње небулозе. Ти се сателити окрећу око себе непрестано у истоме смислу. На тај се начин објашњавају запажене особитости у кретању сателита. Ако ли се пак згушњавање поменутих зона вршило од многобројних малих језгара — гради се прилика као што је Сатурнов прстен.

Од првобитне небулозе на крају крајева остаће Сунце које се обрће око осе, непрестано у истом смислу, а раван Сунчева екватора биће екваторска раван негдашње небулозе.

Овде морамо обратити пажњу на то, да овако лепо схватање нарочито утврђује спектрална анализа, која је показала да су и Сунце и Земља састављени од истих материја. Свакојачко је то исто и за све друге планете. А резултат спектралне анализе, бар за Марс, у свему утврђују и тај факат.*)

Спектрална анализа показује нам још, да су и звезде састављене од истих материја као и наш Сунчани систем. А то канда указује на неки заједнички извор. Ну космогонски проблем овако уопштен, веома се компликује и није решен.

мањим даљинама од Сунца. То лопте, пошто очврсну након хлађења, постају планете и њихови сателити. Та се хипотеза не може усвојити из многих разлога. Пре свега: маса кометска је сувише незнатна, да би ма која од њих могла одвојити од Сунца онолику количину материје, која се налази раздељена у толико планете и њихове сателите.

Кеплер је представљао, да је повремена звезда, која је запажена 1606. год. награђена од етерасте материје, која испуњује сав простор. Тихо Брахе сматрао је ону нову, своју звезду, 1572. као да је награђена од ете-

И. Залец

Чртомир и Богомила

Обраћамо пажњу још и на то, да су планете у почетку, па дакле и наша Земља, биле усијане лопте. То потврђује факат о централном усијаном језгру Земљину.**)

Пре Канта и Лапласа покушао је Бифон да протумачи прапочетак планета и сателита. Он је претпостављао, да на пр. нека комета, падајући на Сунце, истерује отуда грдну количину материје, која се далеко од ње групише у поједине лопте разне величине, а на већим и

расте материје Кумовске Сламе. То је мишљење било веома распрострањено код астронома онога доба.

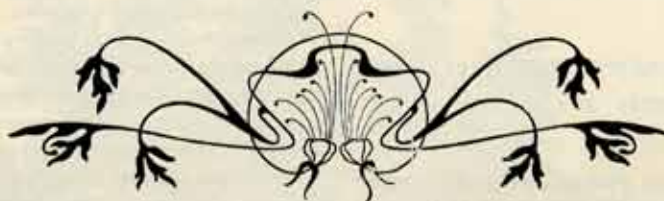
Анаксимен из Јонске школе био је још истакао идеју да су звезде постале постепеним згушњавањем неке првобитне материје, која је необично фино растурена по простору. Тако се мислило, говорило и нагађало, али је све то чекало на Хершела да покаже егзистенцију те небулозне материје; чекало је и на спектроскоп да покаже њен састав.

Београд.

проф. Ј. Михаиловић

*) Види о томе опширно у поменутој књизи о спектроскопији.

**) О тој појави говорићемо доцније у засебној прилици.

Једне целе ноћи дрхтећ' од чезнућа
Чеко сам Вас, госпо, пун мистичне наде.
У парку, те ноћи, иза цветна прућа
Плакала је бйста једне нимфе младе.

И кристалне сузе врцале су бујно
Низ сребрно лице на недра јој ледна.
Ах, те целе ноћи плакали смо нујно,
Дрхтећ' од чезнућа, ја и нимфа једна.

У љубав сам Вашу посумњо те ноћи.
И док чеках зору у тужној самоћи,
Умираще тихо једна чежња врућа.

...Причб бих Вам бајку, пуну јужног плама:
Ох, како ли љуби провансалска дама
И умире слатко од плава чезнућа!

ДУШАН МАЛУШЕВ

Београд од 1717 — 1739

по архивским изворима

написао

Тодор Стефановић Вилевски

(НАСТАВАК)

II.

ао што је познато, принц Јевђеније Савојски завршио је кампању против Турске, потпуним поразом Турака пред Београдом и освојењем Београдске тврђаве и знатнога дела Србије.

Битка пред Београдом била је 16. авг. 1717. (по нов.), а већ 18. августа закључио је Јевђеније са заповедником Београдским, Мустафа-пашом, капитулациони уговор, после којег је, на дан 22. августа, немачка војска заузела град и варош.

Још док се *принц Јевђеније* бавио у Београду, почело се са чишћењем вароши и са рушењем старих зграда и неупотребљивих утврђења. Он сам јавља Дворском Ратном Савету септембра и новембра месеца 1717. да је *ђенерала Одијера* (O'Dwyer) поставио за привременог заповедника над Београдом, а за тим да је царска војска под командом овога *ђенерала* заузела тврђаву и да је све урађено да се варош и град очисте и да се све поруши што је старо и неупотребљиво.¹⁾

За тим се до закључења Пожаревачког Мира, услед којег је Београд дефинитивно дошао под власт немачко-римског цара, није ништа чинило. Тек после закљученог мира (16. 21. јула 1718.) и пошто принц Јевђеније прими

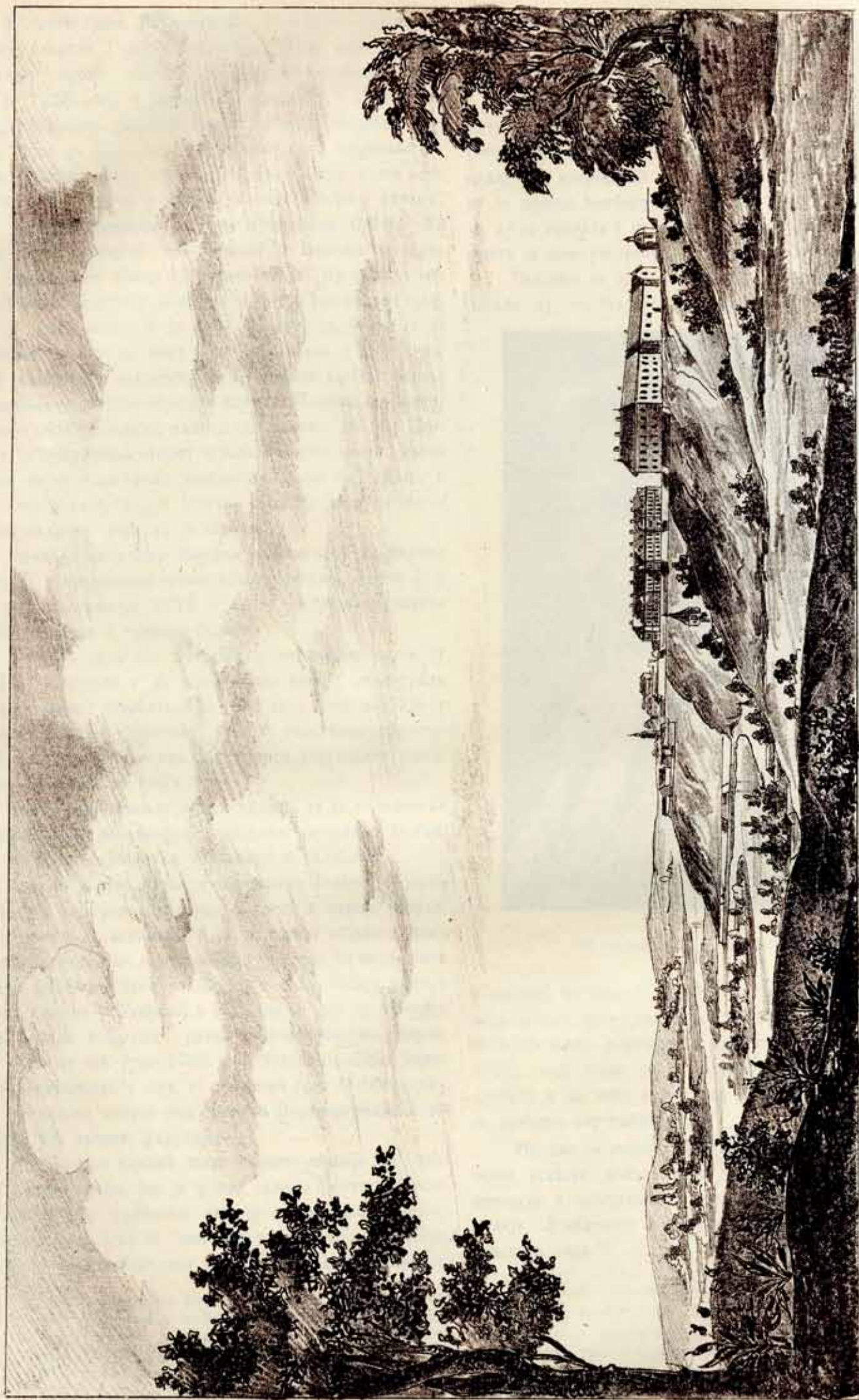
управу Дворског Ратног Савета (Präsident des Hofkriegsrates), почиње опет живљи рад око ресторације вароши, а нарочито око утврђивања града. У то доба, отприлике, беше стигло царско решење, којим се усваја предлог *принчев*, да се Београд утврди по најновијем систему и да се варош изнова назиди и да јој се да облик велике утврђене вароши.²⁾

1719. год. пролазио је кроз варош за Цариград изванредни амбасадор цара Карла VI., граф Хуго Вирмонт са великом свитом и са многим скупоценим поклонима за Султана. Ова царска амбасада, којој се Султан одазвао изашањем свога ванредног посланика, имала је задатак, да по тадашњем међународном обичају утврди суседне и пријатељске везе између Бечког и Цариградског двора, које су биле прекнуте, а које су закључењем Пожаревачког Мира *„опет срећно настављене и коначно утврђене за вечита времена.“*

¹⁾ О овом предагу принца Јевђенија било је помена у прошлом чланку. Репорт *принчев* цару Карлу VI. као да је и под царем Јосифом II послужио као основ за даље ситуације о ресторацији Београда после заузећа града и вароши под маршалом Лаудоном (1789). Али се тада није ништа могло радити у том правцу, јер се рат с Турцима није свршио, и што је било несигурно, хоће ли Београд остати у рукама цареним. Свиштовски Мир показао је доцније, да је цар Јосиф имао право, када је за времена одустао од намере да град изнова утврди и варош назиди и уреди. О овом периоду написао сам у „Бранкову Колу“ од год. 1901. расправу под насловом: Две године из прошлости Београда (1789—1791), која је отштампана у засебној књизи у Српској Манастир. Штампарији у Ср. Карловцима.

²⁾ Н. К. Р. 1717—38 и 233. Рг. Ехр. у Дворск. Рат. Архиву.

№ 4. ПОГЛЕД НА БЕОГРАД (НА ГРАД И ВАРОШ) СА ДАНАШЊЕГ ТАКОЗВАНОГ ЗАПАДНОГ ВРАЧАРА.

ТУТ П. МАРИЊИЋА-БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ „НОВЕ ИСКРЕ“

У свити графа Вирмонта био је и његов главни секретар, некакав *Герард Корнелије Дриш*, који је о том путовању царског изасланства написао подебелу књигу, која је 1723. год. у Нирибергу изашла.³⁾ У овој књизи описује поменути секретар царске амбасаде тадашњи Београд, којим је онда, као што се тамо каже, управљао ђенерал Одвијер. Како се граф Вирмонт истим путем опет враћао у Беч, то се у књизи два пут говори о вароши, којој је било намењено да буде престоница Србије. Из овога описа сазнајемо тачно какав је Београд изгледао онда када су га Немци од Турака отели, јер се тада још није почело радити у њему, него је тек састављен план, који је Дриш видео, и за који он каже, да је леп и да ће варош, ако се по њему буде регулисала, у сваком погледу одговорити захтевима добро уређене и jakim фортификацијама обезбеђене европске вароши. О самом пак месту, какво је онда изгледало, каже Дриш писано, да је у Београду, услед рушења старих зграда и зидова, настао такав метеж, да се једва може разликовати ново од старог, и да је сав изглед, да ће ђенерал Одвијер потпуно одговорити задатку, који му је стављен.

Принц *Александар Виртембершки*, нови заповедник Београда и председник српске администрације, стигао је у Београд 13. октобра 1720. и одмах је предузео грађење нових утврђења и грађење вароши.

Како је тада све похитало у ову варош да се ту настани и обогати и да у њој врши мисију „културних и религиозних“ усређитеља и како се о томе мислило у извесним Бечким круговима, који су онда били под утицајем језуита, о томе има занимљивих докумената у званичној преписци из онога доба.

Према томе, ваљало је брзо радити, те да се задовоље сви пријављени насељеници, понајвише католички Немци, а и сви разни католички мисионари и калуђери.

Али је у исто време и сам принц Јевђеније наваливао, да се град што брже подигне и варош утврди, јер је желео да монархију и са те стране обезбеди, како је не би изненадили нови догађаји од којих би могло бити велике штете не само за Београд и за Србију него и за оне крајеве у Угарској и у Влашкој, које је Аустрија била добила последњим ратом и Пожаревачким Миром.

Тако је већ јуна 1723. год. положен основни камен новим утврђењима⁴⁾ која су довршена јула 1736. године. Ови су радови почети под принцем Виртембершким а довршени под графом Марулијем.⁵⁾

Утврђивање вароши ишло је много спорије него грађење самога града, јер је у њој ваљало најпре многе до-тадашње зграде уклонити, које су се налазиле у рејону фортификација. Ово се опет није могло лако извршити, јер су се сопственици тих зграда противили захтеву да

без икакве накнаде изгубе своје куће и плацево, на које се закони о експропријацији нису примењивали, јер се Београд сматрао као освојена варош.

Тако н. пр. дознајемо, да је тадашњи Београдски митрополит *Мојсеј Петровић* имао кућу, која је својим темељем улазила у нову фортификацијону линију. Тога ради молио је митрополит председника Ратног Савета, да му се призна новчана накнада, на што је добио одговор да му се накнада у новцу не може дати, али да му се до-пушта да може употребити материјал своје порушене куће.⁶⁾

Радници за грађење шанчева, бастiona и кућа долазили су са стране, али су за овај посао узимали

И. ЗАЈЕЦ, СЛОВЕНАЧКИ ЂВАЈАР

и војници, па богме и становници Београдски, који су тога ради морали много патити и дангубити. Ово се јасно види из једне молбе немачких и српских становника из године 1720., који траже да се ослободе бесплатног рада (кулучења) и да могу место тога плаћати месечно 300 фор. за грађење фортификација.⁷⁾

Но ово се стање доцније знатно изменило, јер је почео стизати новац, који је скупљан прилозима свештенства и општина у Аустрији, Угарској, Неапољу, Сицилији, Ломбардији и у осталим провинцијама немачко-римскога цара.⁸⁾

³⁾ Gerard Cornelius von Driesch. Historische Nachricht von der Röm. Kayserl. Gross-botschaft nach Constantinopel des H. Reichsgraf Graf Hugo von Virmond. Nürnberg. Pet. Conrad Monath 1723. Ова ретка књига налази се у дворској библиотеци у Бечу.

⁴⁾ H. K. R. 1723. Juni 138. P. R.

⁵⁾ H. K. R. 1736 Juli 105. P. R.

⁶⁾ H. K. R. 1725. Juli 105. P. R.

⁷⁾ H. K. R. 1720. P. Ex. fol. 1142.

⁸⁾ R. F. A. (Архив минист. финансија). Фасцикла од 19. априла 1725. Извештај дворске канцеларије односно Панине Буле од 31. јан. 1725. којом се одобрава, да се од свештенства у аустријским провинцијама могу покунити прилози за овај циљ.

Како су ови прилози, као што сам већ једном поменуо, достигнули за непуних пет година суму од два милиона форината, то је јасно, да су се отуда могли плаћати и лиферанти материјала и радници, а нема сумње, да је и многи новац нестајао у ценовима команданата и војних чиновника, јер је баш тога ради сваки час било тужаба и истрага.⁹⁾

Као што сам већ имао прилику казати, творац новог Београда био је шеф инжењерије, пуковник и доцније генерал *Никола Доксат де Морез*, који је тада био на гласу као стручњак у грађењу фортификација по Вобанову систему, о чему је већ у неколико прилика дао доказа, а нарочито приликом грађења фортификација у Темишвару. Пуковник Доксат не само да је израдио план по коме је вршено грађење, него је и настојавао, да се посао изврши тачно и добро. Белешке у ратној књижевности — и ако их нема много, јер је доцније његово име навалице предато забораву — пуне су хвале о овом ђенијалном инжењерском официру, коме се нарочито утврђење Београда уписује у заслугу.¹⁰⁾ Већ у октобру 1724. поднео је Доксат Дворском Ратном Савету тачан план о свему што је у Београду, у вароши и у граду, већ урађено и што још има да се уради.¹¹⁾

Уз овај план, којег је, на жалост, из акта нестало, има и тачан опис поделе Београда, његових утврђења, сокака и јавних грађевина, који је толико занимљив, да ћемо га читаоцима саопштити у српском преводу.

Разјашњење главног плана града и вароши Београда

1. *Горњи град* (Das obere Schloss). 2. Главна пијаца. 3. Цариградска капија. 4. Зидана касарна за један батаљон. 5. Касарне које ће се тек зидати. 6. Официрски стан. 7. Заповедникова кућа. 8. Стража. 9. Оружник. 10. Магацин. 11. *Водена варош* (Wasserstadt или Доњи Град). 12. Пијаца за свечаности. 13. Црква. 14. Пе-

⁹⁾ Како се у том погледу издвојило и како су се чак и највећа господа као и. пр. сам принц Александар Виртембершки и генерал Одијер користили новцима који им беху поверени, о томе има интересних података у књизи А-ра Драг. М. Павловића: *Аустријска владавина у северној Србији*. Београд. 1901.

¹⁰⁾ *Никола Доксат де Морез* био је родом из Француске Швајцарске. Он је свршио инжењерску школу и ступио је у службу најпре курхесенску, затим холандску, док није постигао давно жељени циљ да постане официр у царској војсци. Као командир, па затим као инжењерски официр, он је учествовао у многим ратовима и одликовао се необичном способношћу нарочито у грађењу утврђења. Приликом опсаде Темишвара он је управљао техничком страном опсаде, којом га је приликом принц Јеферије упознао и заведео. Доксат је тада рањен, али се брзо излечио и много је допринео, те је Темишвар утврђен по Вобанову систему. По заузећу Београда постављен је за пуковника и шефа инжењерије. Као такав он је све до 1733. год. управљао свима пословима око утврђења Београда и око регулација Београдске вароши. 1737. наименован је за генерала и команданта Нима. Када су Турци 1737. Ним опколили, он је предао град Турцима, јер се осећао слаб да га одбрани. Ратни суд, у коме је имао многе непријатеље, осудио га је на смрт. Смертна казна извршена је над њим марта 1738. у Београду, у српској вароши, на догледу утврђења која је он градио.

¹¹⁾ H. K. R. 1724. Oct. 457. Exp. Ingenieuroberst Döxat theilt die Ursache mit warum er verhindert war den Haupttriss (Plan) von Belgrad einzuschicken, überschießt das Project des Baues, sowohl dessen Befestigung, als Eintheilung der Gassen mit einer Explication.

шачка касарна за 7 батаљона. 15. Стан за свештенство. 16. Пуковников стан. 17. Магацин за убојне лађе. 18. Велики оружник. 19. Профијантски магацин. 20. Занатлијски станови. 21. и 22. Станови за артиљеријске официре. 23. Официрски стан. 24. Касарна за коњицу (500 коња). 25. Капија која води у српску варош (доле на Сави). 26. Профијантска капија. 27. Варошка капија. 28. Кула за барут. 29. Барутни магацин. 30. Вишњичка капија (доле на Дунаву). 31. Пристаниште. 32. Водена батерија. 33. Бедеми. 34. Ново пристаниште Commerceium (трговачко пристаниште. Пројект). 35. Царинарница. 36. Нова Калова пивара. 37. Бедеми поред Дунава. 38. Кавалеријска касарна за 700 коња. 39. Станови за коњичке официре. 40. Болница. 41. Јеврејско двориште (Judenhof). Како немачки Јевреји не могу бити у вароши, то им је уступљен Стари Хан бр. 80, који граничи двориштем турских Јевреја. 42. *Немачка варош*. 43. Црква Тринитараца и манастир. 44. Трговачка пијаца. 45. Дуга или трговачка улица. 46. Миноритска црква и манастир. 47. Језујтска црква и манастир. 48. Капуцинска црква и манастир. 49. Кућа гувернерова (Пирничана?). 50. Главна стража (Hauptwache). 51. Катедрална црква (католичка). 52. Варошка кућа. (Rathhaus). 53. Францисканска црква и манастир. 54. Пошта. 55. Српска митрополија. 56. Српска црква. 57. *Српска варош*. 58. Капија српске вароши (доцнија Варош-капија). 59. Барутни магацин. 60. Велика пешачка касарна за 12 батаљона (Виртембергова касарна). 61. Павиљон за официре. 61. Главна капија или Виртембергова-капија (Стамбол-капија). 63. Редути. 64. Болница, где је пређе стајала велика цамија. 65. Камени мајдан или Ташмајдан (Steinbruch). 66. Вис. 67. Утврђење на вису. 68. Почето утврђење на левој Савској обали (са касарнама за пешадију и коњицу). 69. Друго утврђење са 2 редута. 70. Блато. 71. Понтонска ћуприја преко Саве. 72. Старо турско утврђење на острву. 73. Ново утврђење на острву. 74. Мала река или Дунавац. 75. Утврђење на Дунавцу са касарнама за пешадију и коњицу. (Ово је утврђење било на банатској страни). 76. Редути. 77. Комуникација са редутима.

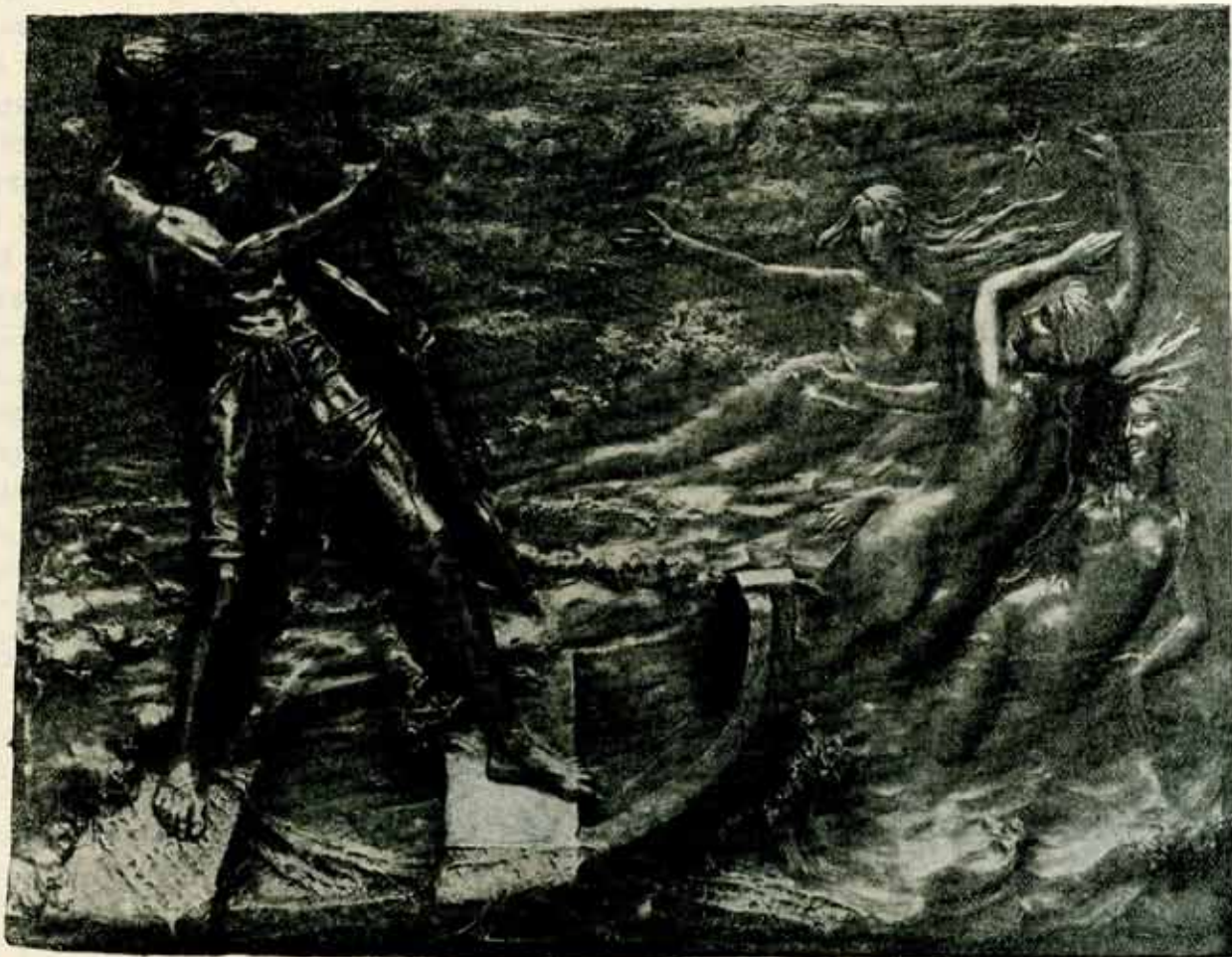
И ако изгледа да је излишно и заморно ово сухопарно набрајање појединих грађевина, оно је ипак од велике важности за нас, који смо ради да се оријентисемо у старом Београду и да му сазнамо облик. Овај Доксатов рапорт може нам послужити као објашњење оних многих планова старог Београда, што се налазе по разним књигама из онога доба. У ратном архиву у Бечу има један велики и лепо израђени атлас са сликама и плановима, што га је 1838. године, по нарочитој заповести војводе Карла Лотриншког, израдио некакав Ф. Н. де Спар,¹²⁾ и

¹²⁾ F. N. de Spar. Atlas du Cours du Danube avec les Plans, Vues, et Perspectives des Villes, châteaux et abbayes qui se trouvent le long du Cours de ce Fleuve depuis Ulm jusqu'à Widdin; dessiné sur les lieux. Fais en M. D. CC. L. L. (Gewidmet Sr. Hoheit dem Herzog Carl von Lothringen und Bar). Оригинал овога атласа налази се у и. кр. Ратном Архиву у Бечу.

то, како се види, са природе и на основу аутентичних података. Уза сваку слику градова и вароши на Дунаву има и по неколико планова, који су марљиво израђени. План Београда на коме су означена сва утврђења и све знатније зграде и цркве, потпуно одговара Доксатову извештају. Када, дакле, сравнимо Доксатову експликацију из г. 1724. са Спаровим „аутентичним“ планом из год. 1739, тада ћемо се лако уверити, да се извештај са планом подудара, а то значи, да је Београд до краја регулисан и утврђен онако како је било пројектовано.

фортификацијону линију, а тврђаву или прави град као унутрашње утврђење.

Град или тврђава (Innere Festung) делио се, као што је и данас случај, на два засебна, али зато опет главним утврђењима спојена града: 1. Горњи град (Obere Festung) и 2. Доњи град или град на води (Wasserstadt или Untere Festung). Варош, која је била такође утврђена и опасана јаким фортификацијама, била је у вези са градом, али је опет била град за себе, који се могао дуго бранити и издржати и најљућу опсаду.

И. ЗАЈЕЦ

РИБАРИ

Утврђени Београд заузимао је простор који је у наше доба, отприлике пре 1867. године, био обележен: Дунавом и Савом и старим шанчевима и капијама.

У овом простору била је тврђава и варош. Што је изван овога простора било, сматрало се као градски рејон у ширем смислу. Јевђенијева циркувалациона и контравалациона линија била је граница до које се пружао овај градски рејон.

Кад се узме у обзир да су ови Јевђенијеви (доцније Лауданови) шанчеви за све време аустријске окупације од 1717.—1639. били „интактни“, т.ј. да су задржали свој стари облик и да се војна управа живо старала о њихову одржању, онда ће се разумети, зашто су стари војни писци, кад год би било помена о Београду, говорили о троструким утврђењима (Dreifache Befestigung). Они су, без сумње, Јевђенијеве шанчеве сматрали као предња утврђења (Vorwerk), варошка утврђења као другу

Сем горњег и доњег града и утврђене вароши, била је, изван фортификација, али још једнако у градском рејону, *Сриска Варош* (Raizen-Stadt) или Српско Подграђе. Овај део спољашње вароши, у коме су живели искључно српски становници који су имали нарочиту општину са нарочитим српским магистратом, заузимао је простор између Савамаलेке улице, Мале Пијаци, Абацијске и Министарске улице па све до Министарства Финансија, Бајлонове гостионице и Кнез-Милошеве улице (Топчидерског друма), рачунајући и онај простор на коме се данас налази велика касарна и Министарство Војно. Српских становника је, међутим, било и у самој вароши око српске цркве и митрополије.

На Дунавској страни, почевши до Палилудске Пијаци па до Тркалишта, била је немачка насеобина *Карлстал*, која је крштена именом царевим, а коју су населили већим делом дошљаци из немачког Пфалца.

На оној страни реке Саве под самим градом и, као што смо видели, на утоку Дунавца у велики Дунав, дакле на банатској страни, била су два јака бастионирана утврђења, која су била један део Београдских утврђења, а којима је био задатак да штите град и варош од сремске и банатске стране.

Између српске вароши и Карлстала, дакле на самом висоравну изнад Стамбол-капије, није било зграде сем велике болнице. Пред самом Стамбол-капијом (Württemberg-Thor), отприлике на истом месту као и данас, спајали су се Цариградски и Крагујевачки друмови, пак су овако спојени улазили кроз Виртембергову Капију у варош.

Главни део вароши почињао је код Виртембергове Капије па се отуда пружао поред Видин-капије или Царске Капије (Kaiser Thor) ка Дунаву све до Темишвареке или Вишњичке Капије (Temešvarer-Thor). То је била Немачка Варош (Deutsche-Stadt), у којој су становали искључно немачки становници, који су имали нарочиту општину са нарочитим магистратом и кметом (Bürgermeister) на челу.

Око српске цркве и Виртембергове касарне, дакле отприлике на простору од Варош-капије до Стамбол-капије живео је у прво време немачке владавине, сем Немаца и војника, и знатан број Срба, Грка и Јермена.

Улице у немачкој вароши биле су праве и ишле су сасвим у правим, само на савијутцима непрекиданим линијама од Савских бастиона према Дунаву чак до близу бедема, који су чували варош од стране Дунава. Све што се данас налази сниже позоришта, Велике Школе и Ча-

рапићеве улице, дакле Велика Пијаца, негдашњи Дорћол и данашња Јалија био је најлепши и најгосподскији део Београда, који се благом својом косом неосетно спуштао ка Дунаву, имајући леп изглед, чист зрак и положај ка великој реци, тако да се према свему, што се о њему зна, може тврдити, да је тадашњи Београд са својим чврстим и високим зградама, са мноштвом црквених кула и старих заосталих турских мунарета и са својим јаким утврђењима изгледао како каква велика европска утврђена трговачка варош на Дунаву.

Цигла за грађење испрва је печена на сремској страни близу Савског утврђења, а доцније у околини Београда. Како би се омогућило, да становници што брже и што јефтиније зидају куће, принц Александар је још 1725. год. предложио да се општини допусти да може пећи циглу у нарочитим цигланама и да може употребити камен из мајдана око Београда, који су били својина државна.¹³⁾ Сем тога издала је Главна Команда у два маха потребне наредбе: како да се зидају куће и улице калдрмишу, а сем тога издата је год. 1729., када је већи део вароши био готов, наредба, да се покрај града и поред Дунава подигне еспланада за шетњу и да куће на еспланади не смеју бити више од једнога ката, како својом висином не би заклањале изглед осталим кућама.¹⁴⁾

(НАСТАВИТЕ СЕ)

¹³⁾ Н. К. Р. 1725. Juni 335. P. E.

¹⁴⁾ Н. К. Р. 1729. Febr. 148. Exp. fd. На плановима из онога доба није означена еспланада, о којој се овде говори.

Знаде он...

Трепери Дунаво плаво,
Спушта се тихо вече,
А лаки चुнић мали
Таласе бистре сече.

Ведро, весело момче,
Одважно веслом креће,
И пева милу песму:
Ружице, росно цвеће!

Черевик, јула 1905.

Онамо испод брега,
У сенци густа хлада,
Девојче љупко, бајно,
К'о цветак мома млада.

Сунце је зашло давно,
И тама пала свуда,
А चुнић некуд иде —
Знаде он, знаде, куда!...

Сокољанин

О, када би цвеће знало...

(Х. ХАЈНЕ)

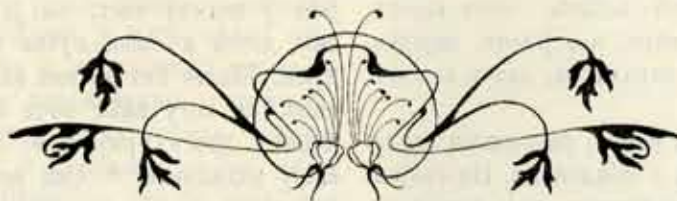
О када би цвеће знало
Да ми срце пати сад,
Би се горко заплакало
Да ми стиша тешки јад.

И славуји кад би знали
Да сам тужан, болан ја,
Дивно ли би запевали
Песму која тешит' зна.

Кад би златне звезде знале
Шта ми срце мори сад —
Са неба би поспале
Да стишају тешки јад.

Ал' не може нико знати!
Једна само бол ми зна:
Због ње срце баш и пати, —
Искида га душа та.

О.

Фридрих Шопен

(НАСТАВАК)

У свој дневник Ж. Санд је записала: „...На жалост, десило се чега сам се највише бојала. Он је сасвим изгубио стрпљење, физичке болове сносио је лакше, али није био у стању да се бори са својим уображењем. Привиђало му се да је манастир, у ком смо живели, препун духова, и та фантастичка уображења мучила су га више но и сама грудна болест. Он се старао да сакрије од нас све што га је мучило, ну ми смо се ускоро досетили. Једном смо се враћали доцкан увече из шетње и затекосмо Шопена поред клавира у ужасном стану: очи су му бесвесно блудиле, коса му се најезила... Прошло је неколико минута док нас је познао, усиљено се осмехнуо и продужио свирање. За кратко време, што га је провео сам код куће, њиме је овладала, како нам је после причао, маса демонских идеја.“

Све што га је окружавало и што је видео и чуо: крик орла, снежни планински врхови, морска бура... све га је то силно умарало. Живот на острву био је не лечење, већ право мучење; једино још налазио је утехе поред Ж. Санд и њене деце. И поред свих тих непријатности, он је писао. Често под утицајима таквих околности, он је сав измучен седао за клавир и мелодије су се лиле; прекрасни „Прелудијуми“, које је ту написао, провејани су уображењем, горчином, тугом и свим оним шта га је окружавало, те ће вечито остати сјајним бисером у музичкој литератури. Некоји су из тих прелудијума препуни сени изумрлих манастирских калуђера, које је тако јасно виђао Шопен; посмртних процесија и др. (№ 15, Des dur, ор. 28). Под утицајем веселих дејћих гласова и птичјег цвркута сећао се своје давне прошлости, свог веселог детињства, чезнуо је, тужио, очајавао и све поверавао свом клавиру.

„Али већина од тих његових радова препуњена је тако тешком тугом, да слушаца осећа поред насладе и страхан душевни бол;“ — пише Ж. Санд — „особито

се то односи на један „прелудијум“ који је тако сиљан да доводи слушаоце до очајања.“ Тада је Ж. Санд отишла морем у град због куповине, ну кад се хтеде вратити, на мору се подиже силна бура, те због тога одоцне. Первозни

Муслимански погреб

Шопен одмах уобрази најразличније неприлике; и кад их још дуго не беше, његова уобразиља дође до стварности: он привиде силно узбуркано море, мален чамац и у њему Ж. Санд и њезина сина, како се големи валови титрају њима, како их час пучина гута, час излећу на врх воденог брда; још мало и — већ тону; затим осети како сви леже на дну мора, осећа хладне капљице које клизе

по његову телу. Под таквим силним утисцима Шопен седа за клавир да блажи своју тугу и свој страх. Ето под таквим је утисцима написао свој знаменити прелудијум (по Листу: *Fis-moll*). „У њему је, вели Лист, излио сву своју страст љубави, мучење и бојазан, по ту дубину његове страсти Ж. Санд није могла осетити, није разумела. Једину епизоду француског живота, у свој Шопеновој музици, представља овај прелудијум.“

У пролеће 1839. год. отпутоваше у Барселону, а отуда преко Марсеља у Париз, за којим је Шопен необично чезнуо. Но само је требало допловати а неспокојство га је већ обузело; шћм и врева великоградског живота још горе утицашу на Шопена после манастирске самоће. Ж. Санд већ је била отпутовала на своје имање — Нохан — камо и сам Шопен похита. Чист сеоски ваздух и тишина опоравише га добро, а о јесени, заједно са својом пријатељицом и њеном породицом, врати се опет у Париз.

Врло се добро осећао у свом новом, раскошном стану и у кругу старих својих пријатеља и поклоника. На својим музикалним вечерима, он им је представио своје нове композиције: II *Impromptu* op. 36, 2 ноктурна, op. 37., *Scherco cis-moll*, op. 39, 2 полонеза, op. 40. 4 мазурке, op. 41, *Valse*, op. 42, *Tarantelle* op. 43 и т. д. све што је на селу компоновао. Све је то било испуњено свежином и оном истом тугом која веје и из ранијих његових композиција. Добар одзив пријатеља о тим новим стварима бадрио је његов дух. Но провођење дугих ноћи у друштву, нечување и све незгоде Париског живота учинише да га од 40. године нису више остављали симптоми туберкулозе. 1844. год. умре му отац. Овај га глас силно потресе, а још више немогућност да оде до своје миле отаџбине. Врзо за тим умре му и најбољи друг, Матушински.

Силе су га све више и више издавале, кашаљ га је већ гушио, а од изнемоглости морали су га по степеницама носити. Свему томе помогла је још више равнодушност Ж. Сандове, које се он тако бојао. Болест његова тражила је све више неге, међу тим Ж. Санд је имала двоје деце, око које се, као добра мајка, сама старала, а осим тога књижевни посао одузимаше јој све слободно време. За десет година заједничког живота често су се и свађали и мирили, но ипак су остајали стари другови, сад пак заједничког живота није могло бити. Као што је била поступила са Жил Сандом и Алфредом де Мисеом, тако и сад поче са несрећним Шопеном, кад јој беше већ досадно. Говорило се, како је Ж. Санд представила Шопена у своме јунаку, кнезу Каролу, у роману „*Lucretia Flavian*“ и оцртала све односе своје с њим. Јунак је благог карактера, симпатичан, али болестан, нервозан, љубоморан, поносит и аристократ; она жртвује себе, сноси све његове каприсе, и напоследку престаје да га воли, али га ипак не оставља и умире. Још за време заједничког живота, Шопен је читао тај роман тек написан, али ни најмање није могао посумњати да је то он; причања и сплетке нагнаше га да донекле поверује. 1847. године, после бурне сцене са њеним сином Морисом, а затим и са самом Ж. Санд, Шопен оде од њих; истог дана нађе себи нови стан и у самоћи је тужно за изгубљеном пријатељицом. Љубав је његова била толико силна да је преболети није могао. „Изгубивши њу и њену дружбу, ја сам изгубио и свој живот“ — говорио је он пун разочарања. Тек после годину дана виде је он још једаред: седела је у крају салона, код својих пријатеља. Кад је сназила Шопена, пришла му је, снажно му стиснула руку и једва

изговорила „Фридриче!“ Био је њем пред њеним великим, црним очима и умиљатим гласом, који га је толико година кренио, постајао је неко време на том месту, без и једне речи, па се брзо уклонио из салона. То је било њихово последње виђење.

После револуције 1848. год. и после грандиозног концерта, када му је Париска публика излила сва своја осећања и ентузијазам, отпутовао је у Енглеску, желећи да се спасе свега што би га подсећало на недавну прошлост. У Лондону, пред његов долазак, изашла је о њему књига пуна похвала, но Лондон га је и без тога знао по његовим Париским концертима. Дочекали су га врло срдечно. Пољаци, тамошњи становници и емигранти, спремише му грандиозни банкет; на све здравнице, напијане у његову част, он је одговорио: „Драги земљаци, ваш дочек и ваша љубав према мени дубоко су ме тронули. Желео бих да вам захвалим, али немам говорничког дара, не могу наћи речи које би изразиле моја осећања; дођите, драги пријатељи, к мени да вам музиком изјавим своју захвалност.“ Сви се са радошћу одазваше његову позиву, и он им је донета много казао кроз дирке, подсећајући их на далеки рођени крај и његову славну прошлост. У Лондону је Шопен био представљен краљици Викторији и свирао је у двору; али јавно, и преко свега наваљивања, није концертовао.

Из Лондона оде, на позив своје омиљене ученице мис-Стирлинг, у Шотску, на њено имање, одакле је често ишао у оближња места и приређивао грандиозне концерте. Али ни овде се није осећао добро: честе вечери без сна, друштво, дуго свирање и узрујан живот, уз то хладна северна клима, туга и све друго још горе позледише његове нежне груди, те пође натраг у Париз. Ипак, због болести мораде остати неко време у Лондону, одакле је писао у Париз да му се припреми стан. Поред свих незгода сад је дошла и материјална; болест, силни трошкови и помагање земљацима исцрпеше све његово имање, но пријатељи и другови старали су се да му и у томе помогну. Сама мис-Стирлинг тајно је асигновала 20.000 франака за његову помоћ. У Паризу, одмах по доласку, леже изнемогао у постељу: катастрофа се приближавала, наде више није било! Тада му из Варшаве и сестра дође. Туберкулоза је све већи и већи мах узимала, а последње тренутке провео је Шопен у ужасним мукама и све време у највећој нади на оздрављење. Његов стан непрестано су посећивали поклоници и извештавали се о здрављу његову. Још мало па и он сам осети своје стање; све започете и надовршене композиције, а тако исто и старе, које нису биле штампане и које он сам није ценио — спалише пред њим, по његовој наредби. Молио је да га сахране у одељу у ком је последњи пут концертовао; зажеleo је да га сахране поред Белинија, кога је волео, и тражио је да му се на онелу свира Моцартов реквијем, ствар, коју је он сматра за идеал у музици. За све последње време, од његове постеље нису одлазиле кнегиња Черторијска, његова сестра и ученик Путман, који је ту поред болесникове постеље и ноћи проводио. Кад је скоро већ и агонија наступила, замолио је да му кнегиња Потоцка пева; поред самних врата из суседне собе поставили су клавир, и с њега су се разносили тихи звуци и умиљно певање „Богородичине Химне“, која је, како се прича, снасла Страделу од смрти.

„Боже мој, како је лепо! Још..... још!“ уживао је изнемогли Шопен. Затим је кнегиња певала псалм Марчела. Наједаред њиме овлада страшна борба: агонија је

већ почела, божанствени звуци псалма још су се разлегали по соби као хор анђела: сви понадаше на колена. Шопен гледа кнегињу Потоцку, у белој одећи, обасјану сунчевим зрацима; осећа небеско блаженство, слушајући анђелску песму. Сутрадан, у понедељник, причестио се и замолио да се одслужи служба Божја поред његове постеље, у присуству пријатеља и ученика његових. После службе са свима се опростио... Неколико часова спокојства, а затим и агонија у којој је и издахнуо у 2 часа ноћи 17. октобра. „Matka, moja bijedna matka!“ биле су му последње речи.

Вест о Шопеновој смрти брзо се пронела по целом Паризу. За часак, и сва Париска интелигенција хитала је да ода последњу пошту своме генијалном љубимцу. Љубитељ цвећа био је ускоро као усред великог цветњака од сиљних венаца и букета. Његово је лице имало онај исти блажени, чисти изглед као и за живота; мирно је лежао усред цвећа, као што је некад снивао о свом животу у лепој домовини. Због грандиозне пратње, коју му је спремао цео Париз, сахрана је одложена до 30. октобра; за све то време стан Шопенов био је увек пун поклоника и цвећа. На дан сахране искупио се сав знаменити Париз да га отпрати до вечне куће. Пред мртвачким колима, у црном оделу, ишли су Мајербер и кнез Черторијски; мртвачки одар носили су уметник Делакроа, Плејел, Франк и кнез Черторијски. У цркви Свете Мадлене, за време опела, одсвиран је Моцартов „Реквијем“, који су певали Вијардо, Кастелан и Лаблаш; затим је одсвиран Шопенов марш из В-moll сонате, инструментован Ребером, а Лефер-Вели одсвирао је на оргуљама два прелудија (H-moll и E-moll) Шопенова. Сахрањен је Шопен на гробљу Père-Lachaise између Белинија и Керубинија, где му је подигнут и диван споменик, рад уметника Клезињера. Сандук је био посипан, по његовој жељи, прво оном истом земљом, коју је у пехару добио при расстанку од својих другова. Срце своје Шопен је оставио свеме завичају, за којим је толико жудео, чију је судбину оплакао и стару славу оцевао у својим композицијама. Оно је сахрањено у Варшави у цркви Св. Крета и над њим је подигнута биста композиторова.

Све ствари Шопенове, после његове смрти, биле су распродане, од којих је већину купила његова ученица и пријатељица мис-Стирлинг и у свом дворцу у Шотској начинила мали Шопенов Музеј. После своје смрти она их је завештала Шопеновој мајци и оне су пренесене у Варшаву, а после материне смрти остале су млађој Шопеновој сестри. Но 1863. г., за време устанка у Пољској, из куће у којој су биле ствари бачена је бомба на генерал-губернатора, те је војска ушла у стан и разбацала кроз прозоре, поцепала и искварила све што јој паде шака. Тада су упропашћене готово све ствари и сва кореспонденција Шопенова, слике, фотографије и остало. Сачуван је само клавир и понека ситница.

По спољашњости Шопен је био средњег раста, врло нежног састава. Дугуљасто бледо лице, чисто и јасно, подсећало је на девојачку невиност. Нос мало погрбљен, усне танке и нежне као у девојке; поглед дубок, сањалички; осмејак искрен и увек пријатељски; коса плава, свиленаста. Грациозни манири и покрети оличавали су чисто аристократску појаву. Карактер ватрен, али увек уздржан. Шопен је особиту пажњу обраћао на своју тоалету;

увек је био лепо и чисто одевен; сам он у шали је писао својим друговима, још за првих дана у Паризу, да му сав доход једва стиже само на рукавице. На кућни намештај Шопен је такође обраћао велику пажњу: његове су собе украшавале читаве серије ствари израђених рукама ученица и поклоника. По свима кутовима биле су размештене слике, фотографије и цвеће; само у салону, осим клавира и неколико столица, сав намештај беше — слика Листова.

Шопен се кретао у највишем друштву и свугде је био најбоље примљен. Још у Варшави био је љубимац жено, и у њихову друштву био је весео, шалив и љубазан. У Паризу је такође уживао нарочиту наклоност

Цамија и гробље

жена. Ученице његове, земљациње и Париске аристократке, биле су му најискреније поклонике.

Био је родољуб до сржи костију и полюсио се својом народношћу. Говорио је и писао, по могућности, само пољски, налазећи, да је то најмилозвучнији језик и да му може одговарати само француски, кога је он знао као свој матерњи.

Био је врло доброг срца и увек је помагао своје земљаке. Ванредно предусретљив и учтив, увек се старао да својим земљацима помогне у свему, да им покаже Париз, проведе куда треба, снабде, па чак и препорукама и повцем, у коме је и сам оскудевао.

„Писао је врло мало.“ — вели Лист — „Комично је изгледао када је прелазио с једног краја Париза на други само да одбије ручак или због других ситница, како не би морао писмом да се послужи. Аутографе је писао само својим земљацимама и то увек пољски.“

У Паризу је живео у друштву највиђенијих ондашњих људи. То беху Мајербер, Лист, Берно, Делакроа, Мицкјевич, Жорж Санд, Хајне и др. Са Листом је нарочито био у пријатељским односима, но у последње време су охладнели, па их и сасвим прекидоше. Лист је и даље осећао

пријатељске симпатије према Шопену, а после његове смрти написао је непристрасно и искрено једну од најбољих и највећих биографија његових.

У Шопену је био оличен понос пољски. Волео је природу и село, и чезнуо је за њима, али је исто тако волео и атмосферу Париских салона, где се осећао истински срећан. Већи део својих композиција написао је у слободној природи, у сеоској тишини и свежини.

Свирао је врло радо, само кад је било искрене жеље да га чују. Прича се, да је при смрти републиканац Кавенак зажелио да чује Шопена; кад су Шопену о томе јавили, он је одмах отпутовао и свирао на рђавом клавиру пред самртником, који се гушио у сузама од блаженства.

У друштву је мало говорио, особито је избегавао политичка и религијозна питања, али чим је била реч о музици, где је он себе сматрао меродавним, био је у стању да дуго и без одмора говори и брани своје погледе. Одричући шаблонизам и форму класицизма у музици, он се борио и речима и свирком и композицијом противу њега. Имајући пред собом погледе искреног романтика, напореда с Берлиом и Листом, борио се за његов опстанак и успех. Моцарта је обожавао и у његову „Реквијему“ и симфонији „Јунитеру“ гледао је идеал музике и прототип романтизма. Бетховена је поштовао, али је налазио у њему грубости и оштрице; Шуберт је за њега био сувише реалан. Мелодраму и све слично тој (Вагнеризам) није могао трпети; није волео ефекте у музици — особито италијанске. Моцарт и Хумел његови су идеали. Сам пак Шопен врло је усрдно изучавао музику и детаљно проучавао све класике и композиторе новијег доба и правца: врло је много изучавао и теоријску страну музике; последњих месеца свога живота мислио је чак и сам да напише школу музике по фактима која је имао из свога искуства. Ну ово његово дело смрт је затекла у самом зачетку.

Врло много времена Шопен је поклањао својим ученицима. Од оног срећног дана, кад га је кнез Радзивил представио Париској аристократији у дому Ротшилдову, па све до своје смрти имао је огроман број ученика, и једна од највећих наслада била му је у педагошком позиву. Понашао се према својим ученицима увек строго и тактично. Чак и последњих својих дана, кад и с постеље није устајао, није напуштао ученике своје, и свирао им је лежећи.

Као виртоуз-пијанист Шопен је владао ваљаном техником, ну ипак није био у реду виртуоза какви беху Лист, Шуман, Калкбренер и др. Сам је говорио, да је за њега доста што своје композиције изводи онако како сам жели и ако је једно време озбиљно помишљао о највишој техници и намеравао да ступи као ученик код Калкбренера. Тон Шопенов био је нежан, слadak, мек и пун појезије — али слаб. Слабост тона и сметаше му у пронагањивању композиција, како је то радио Лист својим моћним тоном; отуда и неуспеси Шопенових концерата у великим салама. Два таква концерта, за све време Шопенова живота у Паризу, нису достигла очекивани успех: и сувише нежан и слadak његов тон губио се при *répétition* у огромној сали. Зато је Шопен брао лаворике по интимним салонима. У малом изабраном друштву, где је сва пажња обраћена на њега, где се осећао најбоље, где се сав одавао фантазији и импровизацији, — Шопен је био на висини своје славе. Он је чисто салонски виртоуз; свирање његово било је пуно појезије и осећања, и није

само једну сузу изазивало у очима слушалаца. Нико није могао свирати његове ноктурне, прелудије, сонате и баладе са таквим осећањем као он; својом свирком увек је слушаоце водио за собом.

Аутобиографију своју Шопен је оставио у својим ненадмашним композицијама. Ограничити се на чисто клавиреску литературу и доћи до таквих успеха! Шопен је и сувише волео свој инструмент и веровао у моћ његову; за њега оркестар и подељеност партитуре беху излишни. На десет претију својих он је распоређивао сва своја осећања са таквим успехом какав још нико не беше достигао. Слободом форме и дикције створио је себи и много противника, али слушајући самог аутора, многи су се кајали за ранија своја осуђивања и навикавали се на његово новаторство.

По правцу својих композиција он је романтик и то један од првих, а по духу чист лирик. Он пева највише своју тугу и срце ојађено због несреће своје отаџбине: пева њену сјајну прошлост, њену славу и силу и свугде се види проткана она златна жица туге и бола његова. Шопен је осећао ту своју особину и говорио је да само у пољском језику има реч, којом би се она окарактерисала; то је реч „Zal“, која не значи само једну тугу или жалост, већ и више — цео конгломерат. Већина је његових композиција *тугованка*; остале су пак или описи пољске историје или сељачка идиле (соната *H-moll*). Дух његов — поносит, аристократски — излио се у Полонезама (*As-dur* и *A-dur*), а оне су слике сјаја и богатства пољске шљахте, прави бисер наизан на свили.

Још у младости био је под силним утицајем новог патриотског правца у литератури чиј је вођ био Вродзински а затим и Мицкјевич. Шопен се још тада одушевљавао народним мотивима, још тада их је скупљао, разрађивао и идеализовао на клавиру. Већ прве његове композиције показале су куда ће и којим путем поћи млади уметник. Шопен има врло велики значај за пољску музику, па и за сам живот. Већ после првих његових композиција овако је о њему писао Шуман: „Када би моћни северни цар знао какав му страхан непријатељ прети у Шопеновој музици, он би музику забранио. Шопенове су композиције топови скривени у цвећу.“

И ако се у првој композицији његовој (*Rondo*, *op. 1*) чује утицај Хумела, његова љубимца, ипак већ у својим композицијама после ове — ослободио се сасвим туђег утицаја и пошао својим правцем. Већ после *op. 2* (Варијације Моцартова мотива) Шуман пише: „Доле капу, господо! Пред нама је геније!“ О његову „Трио“ (за клавир, виолину и чело, *op. 8*) исти Шуман вели: „Како се обистинило наше прорицање; како је победоносно устао и ступио у рат са филистарством, како напредује: све простије а уметније!... Ово је дело благородно, сањаличко, како није певао још ни један песник до сада, оно је своје врсте, како у детаљима тако и у целини. Његова је свака нота музика и живот.“ (Шуман је у то време био један од најзнаменитијих критичара за музику).

Свој правац Шопен није до смрти остављао. И ако је романтик, чист националист (Лист вели, да једино његова епизода из француског живота, *Fis-Moll* прелудија, није у пољском већ у француском духу); многи га ипак сматрају за француског композитора! Зар је довољно живети у Паризу па бити Француз? Треба послушати макар и једну мазурку, етиду, прелудију његову и одмах видети сву његову чисту пољску душу. Он је дика и понос Пољака и свих Словена!

Богатство мелодија, фина хармонија, смелост и дар ретко ће се наћи скупљени у толикој мери. Композиције су Шопенове бисер-капље, кристали невиности, управо онакве какве их је он осећао.

Шопен није много написао — свега 65 дела — али све што је написао ишло је лепо, свеже, па је чак и данас најомиљеније у музикалном свету. Он је неумитан према својим композицијама: што се њему није допадало, није ни износио у јавност; а све те и недовршене композиције пред смрт је спалио, да не би најмање омрчио своје чисто име. Но то што је остало после њега, што је он сам признао за добро и ваљано, остаће до век! Од великих соната и концерата па до најмањих етида од 18 таката — све је бисер, све заслужно имена великог композитора. Готово сва дела своја Шопен је компоновао за клавир, изузимајући неколике ствари са клавиром и другим инструментима или са оркестралном пратњом.

Кратки преглед свих Шопенових композиција биће од користи и интереса за поклонице његове музике.

Два концерта за клавир, ор. 11 (E-moll), написан 1829. год. и ор. 21. (F-moll) написан 1830. године, доста су слични међу собом. Може се рећи, да су то две најстарије Шопенове композиције, јер уступају много концертима новијих композитора Листа, Шумана, Брамса и др. Оба су с пратњом оркестра, али је хармонизација сувише бледа и монотона, неоправдана и неискуска. Но они су и сад врло честа појава на екстради, већином као пробни камен младих виртуоза. Пуни су мелодија и елегантности.

Три сонате. 1) ор. 4 (C-moll). Младићска композиција, једнака са шаблоном утврђене форме; по свој прилици да је написана под утицајем Елснера — његова учитеља. При првим почетцима Елснер се врло оштро и критички држао према композицијама младог Шопена и захтевао је промене и поправке. Сам Шопен рачунао је ову сонату у слабије своје композиције и за живота му није штампана. 2) ор. 35 (B-moll). Компонована у најбољем доба, када је Шопен достигао апогеја своје славе. Она је оригинална по форми и једно од најкарактеристичнијих дела. Проткана оним Шопеновским „Zal“, она нам из-

носи слику душе композиторове. Ну с правом је можемо назвати епизодом из живота самог Шопена. Она је пуна жалости и туге; од самих првих бурних акорада па до самог Final-а бруји кроз њу тамни самртнички глас. Колико тешких уздаха и болова у њој, колико патње и очајања (scerco); али на слушаоца тамни облак с ужасом налети тек при дубоким и тешким акордима Marcia, — који је и Шопена испратио у вечну му кућу. Ту је он предвидео своју судбину, сам себи по својој души компоновао самртничку песму. Монотони, тешки, све нижи и нижи акорди подсећају на самртнички спровод, чује се по каткад, из далека, брујање звона. Но бурни ужасни Finale диже вас из дна тартарских мука, диже у сферу наших човечанских несрећа те осећате сву њихову тежину; али за часак — јер опет почиње стара песма. Да, све је свршено; још по који стари познати тон долеће до вас, још се час по час чује брујање удаљеног звона... Време прође и ви се сећате давне прошлости? чују се њени звуци — Allegro из Final-а — но све је доцкан, све је свршено, смрт је већ покосила!

3) ор. 58 (H-moll). Соната је ова написана, и ако у доцније време, кад је Шопен много страдао од болести и свих непријатности, ипак у сасвим другом духу. То је страница сећања на далеку идилну прошлост, на село, детињство, радост, прву љубав; она је готово сва лака, весела, светла, искрена — пасторална, но и она није прошла без тога „Zal“. Шопен није могао одолети своме срцу те да и у њу не улије мало чемера и горчине, бар тугу за прошлосту. То „Zal“ баш усред оне светле композиције и силније утиче на човека. Finale вас подсећа, колико је композитор плакао и тужио за том сјајном прошлосту, коју је он оцртао мало пре у Allegro Scerco и Largo — од кога и почиње туга.

Осим ове три сонате, Шопен је написао и једну сонату за клавир и чело ор. 65 (G-moll) — последња његова композиција, једна од његових најбољих ствари. Ту је Шопен изложио сву грациозност и блесак форме, лепоту звука и њихових преплета, све што је стекао за свога кратког уметничког живота. И поред свих лепота и појезије, она се ретко чује.

(свршетке се)

Б о л

Ја осећам исто што осећа дете
Када се с непажње о што лупи јаче,
Те у болу томе, ком је само криво,
И не знајућ зашто — смеје се и плаче!..

Судбина је таква! Ја морам да трпим
Удар што ме снађе у заносу јачем;
Те зато у болу, што га сам учиних,
Исто као дете — смејем се и плачем!..

Ја сам свему кривац: крив што тебе волах,
Крив што си ми срећа и утеха била,
Крив што нисам знао шта у себи скриваш,
Крив што сада лежим поломљених крила.

С. Јов.

У рочице

I

Живети до смрти — то не уме свако,
Умрети пре смрти — то је врло лако,
Живет' и по смрти — мало који зна:
Та се милост само избранику да.

II

Време дух је прави,
Дух и мој и твој...
Ко убија време —
Дух убија свој.

III

Част је за човека
— Пуна ретке сласти —
Моћи се одрећи
Незаслужне части.

IV

Да је пример сваки
Што и савет лаки,
Требало би само
Примере да знамо.

V

Наше је право *глад*,
А наша дужност *рад*.

VI

Цео свет је само
Одејај твог живота:
Понекад је „ужас“,
Понекад „дивота“!

VII

Кад је жеља израз
Онога што треба,
Тражи ма се чуло
И до самог неба!

VIII

Истина и лаж су
Близнакиње праве:
Не знаш шта је која
Кад се где појаве.

IX

Ко душмана својих нема
Да се носи с њима,
Не сме рећи ни да само
Пријатеља има.

X

Диоген је са фењером
Кроз Атину своју заш'о:
Човека је наћи хтео,
Ал' га нигде није наш'о!

Данас нико то не тражи,
И у том је нека мена:
Ил' су људи вазда исти
Или нема — Диогена?

О.

У зрелом жити

Ишли смо узаном стазом кроз жито, чије се класје,
већ позлаћено, нијаше под теретом једрога рода. Моји
погледи се расипаху по томе мору, кроз које иђасмо, докле
ти измицаше напред, и ја те често губљех из вида —
тек те нестане у златним валима. Дуго иђасмо тако,
а кад те стигох, ти увезиваше црвене булке, правећи
киту. Ја узех од тебе један тај цвет, румен као ти што
си, и узабрах један клас жита, једар као ти што си, па
остах ту с њима, а ти ми ишчезе опет. Мени се чудан учини
цвет — много пута ја видех то цвеће и увек воледох
његову боју; много га пута узабрах и ја, и раскошно се
окићих њиме, но тад не могах — учини ми се као да
ми је на руци крв. А кад погледах тамо кроз жито и
поред стазе: на много места црвени цветови као капље крви
— као да је неко рањен ишао, а из ране му крв
капала! И лепо видим где је клецнуо — ту их је више;
где је клонуо и пао сасвим — ту их је много; за тим
се, ето, јадник, дигао и посрћући даље је ишао, будућ'
се о класје и позлеђујући... И ја се стресох од слике
живота. — То житно море хлеб је насушни, а цвеће
црвено то су капљице из срца оних што за њега раде:
док они копају, сеју и беру и док парчетом хлеба заложу
тај живот гладни и ненасити, догле је срце, све избо-
дено, крв изгубило и увехнуло.

— Отад се не китим више булкама.

Ст. С. Н.

Сиротињске очи

(Ch. Baudelaire)

Ах! Ви бисте хтели да знате, зашто вас данас
мрзам. Биће Вам свакако теже да ме разумете него ли
мени да Вам објасним, јер сте Ви, уверен сам, јединствен
пример женске неприступности која се нигде може наћи.

Провели смо заједно један дуг дан, који ми је из-
гледао и сувише кратак. Обећали смо једно другом да

ће нам мисли бити заједничке, а душе од сада — једна само... Сан који, пре свега, није ни мало оригиналан, ако не због тога само што о њему сваки сања, а никому се не остварује.

Увече, мало уморни, хтедoste се одморити пред једном новом каваном, која беше на углу неког новог булевара, дуж којег беше још пуно рушевина, али који ипак достојанствено показиваше свој недовршени блесак. Кавана се блистала. И само гласно осветљење разлило се свом јачином, те обасјаваше зидове који заслепљиваху својом белином; блиставе огледалске површине: злато на ивичницима и кориншама; пажеве једрих образа, које вуку пси на узицама; осмешљиве госпође са сокоlima на рукама; нимфе и богиње које носе воће, колаче и дивљач; Хебе и Ганимеде који испруженим рукама подносе мале амфоре са пићем или двобојне обелиске украшеног сладоледа. Цела историја и цела митологија беху прождрљивости стављене на услугу.

Десно пред нама, на путу, стајао је човек четрдесетих година, суморна лица и проседе браде. Једном руком држао је једног малишана, а на другој му беше малено створење које је било и сувише слабо да би само могло ићи. Вршио је дужност дадиље и извео је децу своју на чист вечерњи ваздух. Све троје беше у дроицима. Сва

три лица необично озбиљна, а сва три пара очију упрта у нову кавану, упрта са подједнаким дивљењем, али са различним изразима, према годинама.

Очеве очи као да говораху: „Како је дивно! Како је дивно! Рекао бих да је све сиротињско злато на овим зидовима!“ — А очи малог дечка: „Ала је дивно! Ала је дивно! Само у ту кућу не улазе људи као што смо ми!“ — Што се тиче очију оног сасвим малог, — беху и сувише заслепљене да би могле изразити ма шта друго осим глупе и дубоке радости.

Песници веле, да је душа у задовољству — добра, а срце — нежно. Овога вечера песма је имала право, бар за мене. Не само да бејаш разнежен овом породицом очију, но се и застидех наших чаша и боца које беху веће од наше жеђи. Окренух своје очи према Вашима, драга моја, да у њима прочитам *своје* мисли. И утонух у Ваше лепе и чудновато слатке очи, у Ваше зелене и пуно ћудљиве очи, надахнуте Луном, а Ви ми рекосте: „Ови су људи несносни, и они и оне њихове разрогачене очи, широке као колеска капија! Умолите газду да их уклони!“

Ето, драги мој, како је тешко разумети се! Ето, како се мисли не слажу ни код оних који се воле.

Са француског превела А.

УЗ НАШЕ СЛИКЕ

Фран Прешерен (вајао И. Зајец), Прешернов Је— није (вајао И. Зајец), Лик Ф. Прешерна (вајао И. Зајец). Надгробни споменик Прешерну у Крању, Кућа у Врби, у којој се Прешерен родио, Кућа у Крању, у којој је умро Прешерен, Чртомир и Богомила (рељеф са Прешернова споменика, вајао И. Зајец), Рибар (рељеф са Прешернова споменика). — 28. августа о. г. свечано је откривен у Љубљани споменик највећем словеначком песнику Д-ру Франу Прешерном. Одужујући се успомени Прешернова генија — „Нова Искра“ објављује ово неколико слика које су, у овој прилици, довољне да њене читаоце сликовно обавесте о песнику и његову споменику.

Иван Зајец, словеначки вајар. — Зајец је рођен у Љубљани 15. јула 1866. године. Матере своје није упамтио, јер је умрла док није био довршио ни прву годину свога живота. Још у основној школи Иван је показивао редак дар сликарски и већ је зарађивао по неки грош, пресликавајући поједине илустрације из немачких листова. У 13. години ступио је у очев атеље, који је такође био вајар, и учио се практички вајарству, дрворезу, литографији и моделовању. У својој 18. години из-

губи и оца, а брзо за тим повериоци продадоше све што је било у атељеу, те Иван остаде сирота без игде ичега. Тада је баш био довршио „Лурдску Богородицу“, свој први повећи рад, те га пошаље словеначкој богаташници Јосипини Хочеваревој, молећи је да га узме за свога питомца. Може се замислити његова радост, кад је добио повољан одговор и наредбу да пође у Бечку Академију као госпођин питомца. Због доцне пријаве, морао је годину дана пробавити у стручној школи проф. Бренека, па је тек тада ступио у академију. На крају друге године академског ради добио је сребрну медаљу за композицију „Св. Вонифације обара Воданов храст“. Био је ученик Холмеров и код њега је остао 4 године. — 1893. године ступио је у специјалну школу проф. Кундмана, где је прве године израдио и нашим читаоцима познату статуу „Уплашени Сатир“ („Нова Искра“, бр. 4.). За овај рад добио је 400 круна, као нарочиту академску награду. Од тога доба до данас израдио је Зајец велики број вајарских творевина, међу којима се истичу: „Света Троица“, „Адам и Ева“, „На гори Таворској“, „Богородица“ (у Кршкој цркви). — 1898. г. путовао је по

Италији, и то му је, како сам вели, била најбоља школа. По повратку са пута отворио је свој атеље у Бечу. У то доба долази и конкурс за Прешернов споменик, и Зајец добије прву награду. 28. августа ове године тај је рад свечано објављен и предат Љубљанској општини на чу-

вање. — Ове године довршио је Зајец и Вегов споменик о ком је и туђа штампа најповољније писала. —

Мухамедански погреб, Џамија са гробљем. — Обе ове слике доносимо, као и пређашње две, уз Ћоровићеву приповетку „Ћулбегова Зејна“.

УМЕТНОСТ

Уметност у својој суштини

Из године у годину све се више пише и расправља о уметности; па свима немачким великим школама држе се предавања о естетици, и као што се труде умови што стварају, тако се труде и они што у њиховим творевинама уживају, да проникну у суштину саме уметности; инак, како мало знамо о тајанственом поступку, како постаје једна, било која, уметничка творевина. Многи, и то озбиљни људи, и после толиког лупања главе таман су дотле дошли, да слежу раменима када се поведе реч о естетици, а у многим круговима, којима се не да порећи интелигенција, реч „естетичар“ добила је, да кажемо, пола подругљиво пола подценљиво значење. Било их је који су покушавали да естетику подведу под природне науке, не би ли се како прикучили путем реалног испитивања, дакле експериментом, тајанственом процесу уметничког стварања и уживања у уметности. Данас, пак, изгледа као да је за естетику, ту тако мало познату или боље погрешно тумачену науку, свануо нов дан. Професор Конрад Ланге написао је књигу (*Das Wesen der Kunst. Grundzüge einer realistischen Kunstlehre. Zwei Bände, Berlin 1901. Уметност у својој суштини* и т. д.) коју не сме пропустити а да не чита ни један, који се бави уметношћу. Он је мисли, ка којима су тежили сви теоретичари последњих година, свесни мање или више о правоме путу, свео и изнео у јасном облику. Дабогме да на његовој згради има још много што шта недограђено и недотерано, али ту су чврсти зидови и Конрад Ланге може с правом себи у заслугу приписивати, да је овом књигом ударио темељ модерној естетици. До сада се поред све муке и труда са неком непоузданошћу доказивало и сматрало да је задатак уметности, да нам изнесе нешто што је лепо, етички од вредности и човечански значајно. Ово је, наравно, дало повода питању и другим дебатама: па шта је то лепо? етички од вредности? и т. д. Данас знамо да је свака уметност лепа, која је човеку од користи, а свака рђава, која му шкоди. Корист пак и штету,

као неминовни производ уметности, добија он, т. ј. човек, посматрањем уметничког производа, изложивши тиме себе утицају онога што је уметник створио. Говорећи о штетности и користи од уметности све нам је пре у виду, пред очима, само не практична страна. У сваком уметничком послу главно је оно што је опште човечанско, као и у колико задовољава природни инстинкт, како онога што ствара уметничко дело, тако и онога који у њему ужива. Језгро и главно питање гледе естетике јесте и остаје: Шта је то управо уметничко онажање, посматрање? Шта се све збива у нама, да нам се оно, што је уметнички лепо, изазове (пробуди) у свести? То збивање, тај процес у нама, модерни испитивачи како нису назвали и означили, и сваки тај назив представљао је сам собом читаву малу доктрину. Тако, тај процес стварања свести о уживању у уметничкој творевини био им је час саосећај, час асоцијација, резонанција, унутрашње подражавање и т. д. Исто тако им је и данас, као и од увек, суштина уметности у естетичној привидности, у илузији и свесној самообмани. Објективне особине било ког уметничког дела, које изазивљу и покрећу овај душевни процес, сад баш поменути под толиким разним називима, чине оно лепо у уметности. Лепота дакле није ван нас него у нама самима. Она није ништа друго него извесни однос између наших осећаја и спољнега света. Према томе нема лепоте саме по себи, као што нема ни апсолутне топлоте ни хладноће; и с тога је веома смешно одређивати, односно постављати, законе о лепоти или износити као пример за лепоту погледе из давно минулих времена, као што то многи нерасудно чине. Лепота дакле није ништа друго, него одношај између наше свести и облика односно садржине неке ствари. Међутим естетичари су увек до сада били доста једностранни, те су на дефиницији облика и садржине заснивали своју науку о уметности. Естетика форме (облика) исто тако је погрешна и давно се преживела као и естетика садржине. Нема уметности ако нема и посматрача. Лепота је у значају самога предмета а не у слици, коју он у нама буди.

Стварање слике и илузије и свесна самообмана с којом се ми њима предајемо јесте права суштина уметности. Уколико је дејство једне уметничке творевине трајније, тиме што не буди илузије само у савременика него и доцнијих поколења, утолико та уметност изгледа савршенијом. Кла-

сично је оно дело, чије илузијоно дејство векове (времена) преживљаје. Нагон за илузијом је у човека то исто што и природан нагон. Свака епоха у уметности тежи за што већом илузијом, те се служи и јачим средствима да је створи, јачим, велим, него у епоси, њеној претходници. Растењем културе расте и потреба за илузијом код човека, а расту и средства да је задовоље. Нагон за уметношћу у самој ствари је исто што и нагон за игром. Обоје, и игра и уметност, имају исти циљ, исти карактер, и то је да увесељавају. Није свака игра и уметност, али је свака уметност игра илузије. Што је за дете игра, то је за уметника уметност. Уметност и игра јесу вежбања природних снага и човек осећа потребу да их, те снаге, вежба. Уметношћу и игром човек се занима њих самих ради и оног уживања при томе. С практичне стране оне су бесциљне и баш та бесциљност, тако да је назовемо, знак је по коме ћемо их познати. Конрад Ланге дошао је до ове дефиниције о уметности: Уметност је донекле урођена донекле вежбањем стечена способност у човека да прибави како себи тако и другима на илузијама засновано уживање. Из свега, што је у књизи изнео, излази да је у стварању илузије суштина стварања каквог уметничког дела и уживања у њему. Њих, т. ј. илузија, има, дабогме, разних, тако: илузија онажања (посматрања), осећајна и илузија складности и расположења, илузија покрета и снаге. Сликарство је уметност илузије посматрања, музика пре свега илузије осећајне и складности, архитектура и играње првенствено уметност илузије покрета и снаге. Илузија у самој ствари није ништа друго до *пренашање* у нашим мислима. Сликар нам изнесе парче платна премазано бојама и овим мртвим објектима, платном и бојом, присили нас, или боље рећи изнуди нам да створимо себи живу слику; ми преносимо дакле слику у живот, оживимо је. Овај тваралачки акт свести јесте уживање уметности (Kunstgenuss). Тај акт потпуно одговара акту, којим је вештак своју представу пренео, преобreo у слику. Естетичко уживање у једном уметничком делу не зависи ни од садржине ни од облика његова, него почива или боље зависи ли од јачине и живахности илузије у коју нас уметник пренаша. Значај једног уметничког дела лежи у моћи да пробуди и подстакне илузију. Сви уметнички прикази, у којима нам се износи природа, у ствари су само привидна слика и посматрајући њу у нама се ствара представа у природи. Ова представа састоји се у томе, што ми ону привидност пренесемо на стварност т. ј. створимо т. ј. посматрамо, ми сами у себи стварамо, отуда је сваки који посматра какво уметничко дело и ужива у њему, у тренутку уживања, и сам творац. На сваки начин творац по милости дотичног уметника. Моћ уметникова обелодањује се у томе, што нам он, ни више ни мање, него силом наметне представу о ономе, што нам је изнео помоћу својих средстава. Да би пак то могао, мора његова представа о свету и људима или одговарати нашим дојакошњим представама (појмовима) или мора ове т. ј. наше представе тако ширити, да ми у оном уметничком делу гледамо другу природу. С тога ће оно познато, старо и освештано начело вечито и важити: *у уметности је главно не оно што је истинито (Das Wahre) него оно што је вероватно (Das Wahrscheinliche).*

(СВРШИЛИ СЕ)

Писма, што га не стигоше¹⁾

Писма што га не стигоше, написан је књизи, која је за две године дочекала преко седамдесет издања, — а бесумње и у току ове године још које, јер тешко да нам је баш последње издање до руку дошло.

Књига је та и својом субјективном и својом објективном страном начинила, одмах чим се појавила, велику сензацију, која је појачана тим, што је изишла анонимно. Ну убрзо је постала јавна тајна, да је књигу написала жена садашњег немачког посланика у Београду, грофица *Јелисавета Хајкинг* (Elisabeta v. Heyking).

Садржина се књиге, управо њезина фабула, даје испричати са неколико речи. Сестра прати брата на његову путу по Азији и по Америци. Брат је заступник једне велике трговачке куће, сестра је удата, али јој је муж у једном заводу за умне бонике у Немачкој. У Пекингу се упознаје са једним Немцем, човеком умним и племенитим, и ступа с њим у *amitié amoureuse*, као што такве односе назва једна такође анонимна француска списатељица, која се отприлике у исто доба јавила.²⁾ Пошто је удата, не може се назвати његовом, али када она оде са братом у Америку, а он својим послом у унутрашњост Кине, пише му она ова писма и шаље их *poste restante* у Шангај (где ће се он неко време задржати при повратку из унутрашњости), очекујући да „ако то већ не сме бити срећа, а оно бар што срећа најближе“, као што јој је он то казивао. Међутим њен муж умре у Берлину, и она путује на његов гроб и том приликом походи и поприште својих младих снова. Немогући се дуго задржавати у Немачкој, пошто јој је брат био добио краatak допуст, враћа се у Америку с потпуним уверењем, да и она има права на срећу, и с пуном надом, да она није од ње далеко. Али се сад управо јавља сва трагичност њезина живота. У Кини се буње на странце и опсађују посланства. Њезин пријатељ, сазнавши то, одлази у Пекинг, да помогне својим земљацима и гине од Боксера „као жртва последњег часа“, — сутра дан је дошла помоћна војска и спасла посланства.

Писма се завршују са овим речима: „Зашто су ме још једном пробудили? Зашто муке још продужили? Зар није доста? Ја спавах већ... држах твоју руку... чиниш се... све готово... а сад!... да те не налазим више... где... где... где те беше?... чекати... све само чекати... на онда?... ништа?...“

Из говора њезина брата сазнајемо, да тај тешки удар није могла издржати. Сахрањена је на обали Атланског Океана, а њезин је пријатељ почивао далеко од ње у кинеској земљи. Када је пак брат касније у Кину отишао, добио је писма што не стигоше никако у руке ономе коме беху намењена. Није их могао уништити, јер је мислио, да би тако живот своје сестре још једном на грозан начин разорио.

¹⁾ *Briefe, die ihn nicht erreichten*. Dreiundsiebzigste Auflage. Berlin. Verlag von Gebrüder Paetel.

²⁾ И овај је женски анонимус постигао својим делом *Amitié amoureuse* успех сличан успеху г-ђе Хајкинг. За кратко је време то дело изишло у 50 издања, а досада се свакако и тај број још увећао.

По тој се садржини види, да овај роман нема много спољашње радње, интриге, заплета. Његово је тежиште унутарња радња јунакињина, њезина душевна анализа. Али се ипак зато не губи у нојзи као многи т. зв. ја-романи или чувствени, лирски романи, но има и своју објективну страну. Списатељица је много видела, много мислила, много сазнавала долазећи у додир са људима разних народности из три дела света. Своја тачна и фина посматрања уплела је у свој роман и тиме нас уједно упознала са неколико маркантних црта, са многим личностима на и са читавим народима и земљама. Један је критичар (чудећи се дубоком и карактеристичном погледу, што га списатељица баца у кинеске односе, и њезину великом познавању људи и ствари) приметно, да би она може бити много боље извршила свој задатак но Кетелер (немачки посланик у Пекингу, убијен за време боксерских побуна), да је била на његову месту, и зажалио, што живимо у доба, у ком се женске индивидуалности те врсте не могу латити посла за који су створене, и свој живот потпуно развити. Примера ради навешћемо како карактерише Јапанце (пре руско-јапанског рата!) посматрајући их на броду при прелазу из Азије у Америку, а затим још неколике карактеристике. „Најинтересантнија су ми била два Јапанаца, који су понели парче завичаја са собом у облику једнога ковчега, величине од две квадратне стопе, напуњена земљом, у ком су камење и закрљавила млада дрвета приказивала једно јапанско земљиште у минијатури. Они су надгледали вртић са дирљивом брижљивошћу. Обојица су очито много патили од морске болести и њихова се жућкаста кожа чудновато преливала постепено у зелену и љубичасту боју, али, ма како да им је тешко било, они би, чим би се сунчани зрак пробио кроз дебеле, тешке облаке, успузали из собице и изнели свој ковчег на кров, на сунце, а чим би се ветар дигао и захладнило, тетурали би се опет доле са својим парчетом Јапана на рукама. Они су ради студије путовали у Америку, и већ им је на путу све и свако послушно као предмет за посматрање. Они имађаху очито јако чувство одговорности, нарочито за дато им време, чувство, које већина људи не узима тако озбиљно, а које је можебити најозбиљније од свих. И један је и други од ових наших сапутника Јапанаца могао бити некада оно јапанско ђаче, о ком се прича да су га после једнога јаког земљотреса нашли међу развалинама једне куће, како на једној обојеној цигли вредно пише бројеве последњег рачунског задатка. — На нашој лађи беше и неколико руских путника, као и енглеских и белгијских инжињера, који се враћаху из Пекинга. — — На лађи се водиле бескрајне препирке о будућности Кине, о „отвореним вратима“ и „сферама интереса“, о разделеби и о правима појединих земаља. — — Оба су Јапанаца све то слушала, па како су сами мало говорили, то се ипак могло приметити на њима, да су за њих Буда и његове поуке исто тако у заборављеној даљини, као за друге Христос и његова реч, и да су и они усвојили европско-американско начело: „Ждери, да сам не будеш прождеран.“ — Исто је тако веома тачно и оно опажање о Кини, — земљи, у којој се учи успех тако мало ценити, кад се види, којим се средствима постигава — што се и ван те земље даје применити, кад износи, како Кинези имају да се боре са силним понудама странаца, који под видом културе хоће да их експлоатишу, и онда су у алтернативи: или да буду исисани или да не даду ништа да се подигне. „Борба се тамо вођаше са оном завидљивом суревњивошћу, која једно поље ра-

дије оставља пусто и празно, но да га туђим рукама преда.“

О Ванкуверу у Америци вели: „Ми смо овде далеко од оних вештачки излежених канцеларијских колонија, којима се, са једним тајним саветником из главнога града матере земље, шиљу као основа почетнога општинског живота схема баштинске књиге као и полицијске наредбе, кад да се гаси светлост, и да пси морају носити брњице. — Брњице овде не носи нико. — Мало се и управља. Закони, који се постепено као потребни развију, потичу из месних потреба и искустава — они се „ready made“ (готови начињени) не увозе.“ Ово су само неколика места, каквих се тамо много наводи и о азијским и о америчким па и о европским приликама. И та места дају књижи и другу вредност, но обичнога романа.

Ну уједно тим местима овај роман одваја и од обичних чувствених романа, који често немају у себи ничега објективног, где јунак или јунакиња никако и не излазе изван свога „ја“ (отуда се и називају ја-романи). Нећемо набрајати овде рђаве стране тих романа, које је наша списатељица више или мање срећно избегла, само ћемо навести речи, и опет једне списатељице, *Елене Кеја*, које нам веома zgodно карактеришу тај правац. „Анализа је самога себе грозница, која се повећава непрестаним мерењем своје температуре, и што више стављамо своју душу у огледало, то су све мање спонтани њезини покрети. То је опасност, што онима претити може, које је убузела старост, да своју рођену душу схвате и већом учине.“³⁾

У колико је Јелисавета Хајкинг умела смањити сенке тога правца у своме роману, нека покажу и ови примери, у којих број на почетку означава писмо, из кога су узети.

8.

У железничком возу, октобра 1899.

Драги пријатељу, ми смо оставили красни Банг. Горски ланци, дубоке зелене шуме давно су за нама. Читав се дан већ возимо кроз далеку равницу. Гледали смо кроз прозор, читали овда онда по неколико страна из једве књиге и посматрали остале путнике. Сада се спушта вече, сени се дуже, и на далеком, пурпурном западу сунце се клони другим световима. Чини ми се, као да тамна бића устају из земље, која ме немо погледају и у чијим мртвим очима читам питање: „Шта си учинила од нас?“ То су смерови и наде, снови, жеље и идеали — све ствари, са којима смо, пре много времена, у раном јутру живота, отпочели вођњу; које тада чувамо као највећу драгоценост, коју са собом понећемо као своје најдраже имање. Беше нам, као да су наше ретке, златне семенке, од којих ће постати вилињски врт, пун лепота, још невиђенога цвећа. Али уместо да засадимо врт, ми смо у току путовања постепено погубили по путу све семенке, једне рано, друге касније. Многе су ишчезле, а да нисмо управо ни приметили, као снови што се распрште, кад се пробудимо, нико не зна камо, и сећање је на њих мртво. За друге смо се борили, и хтедосмо их пошто пошто одржати, та оне би биле најпоноснији или најмилији украс будућег врта — и ми их ипак морасмо дати, и њих смо погубили, у горком болу, који нам сву радост разори.

У тегабама и у бригама свакидашњег живота, које нам је као опијум дала судбина, да бисмо заборавили на веће јаде, једва и да мислимо на изгубљено. Али у ве-

³⁾ Ellen Key, Essays. Berlin, S. Fischer, Verlag 1899. Стр. 178.

черима дугих дана на путу, када се књига отме из руку, и ми уморно кроз прозор зуримо, кад воз хуји кроз далеке равнице и његова сен, дивовски продужена, јури поред нас преко таласаве травне површине, када се свугде око нас стамени облици растварају и нестају у сутонској тмини, — тада нам се невидне руке хладно машају срца, бескрајна чежња, залудна тежња, горко сећање све нас обузимају. То је час, у ком ускресава изгубљено, мртво, где одједном онажамо, како смо осиротели.

Просавани је вилињски врт одједном опет пред нама, тако леп, тако пун среће, као што га некад заснивамо, у оно доба, када смо имали као стена чврсту свест, да смо за нешто сасвим необично позвати; али место тадашње поузданости, место вере у себе и у свој позив, испуњује нас данас само горак бол, ми знамо, да смо погубили све оне златне цветне садове, једни се укочише у леду и у снегу, други се сиржише на жаркој жежи, — никада неће клијати ни цветати. У ништавостима и у таштинама прођоше године, проћердасмо их у лову за маленкостима и прожалисмо их у борби бесхрабрости — а међутим је највише и најбоље у нама умрло, најдрагоценије отишло у пропаст.

И сада је сувише касно! —

Ми бисмо да задржимо време, похитамо назад, с нова отпочнемо и све друкче и боље удесимо! Али се точкови времена не могу никада за нас натраг покрећути, и воз хуји незадржан даље преко равнице; као чудовиште се простире његова сен преко површине, као чудовиште нас води судбина журно даље. Безвољно му морамо следовати, који нисмо довољно јаки, да сами будемо судбина, који смо године проћердали и прожалили.

И читава војња — камо? чему? —

Блажен, ко је спасао за себе из ланца од губитака, као онијум последњег часа, веру у један циљ.

(СВРШИЋЕ СЕ)

* Д-р Недељко Кошанин одштампао је своју докторску дисертацију „Über der Einfluss von Temperatur und Aetherdampf auf die Lage der Laubblätter“. —

* Д-р Драг. Аранђеловић, ванредни професор у Универзитету, одштампао је свој рад „Неколико речи о миразу, спреми и удомљењу по нашем грађанском законик“. Цена је књизи 0-60 дин. —

* Д-р Драг. Аранђеловић, ванр. проф. у Универзитету, штампао је као засебно издање свој рад „О оштећењу преко половине код теретних уговора (Laesio enormis). Објашњење §§ 559. и 560. Грађанског Законика.“ Цена је књизи 0-50 дин. —

* У Београду је почео излазити „Занатлија“, нов повремено часопис за књижевност, занатство и радност. Садржина је првога броја: Наша реч. Шта хоћемо ми? Ко је нерадник? Помозимо сами себи. Шта би се све могло? Да се одредимо. — Власник је овога часописа Димитрије Јанковић. Цена је поједином свеску 0-30 дин.

* 11. о. м., у сали Университета, читао је Вождар Никановић, публициста, своје јавно предавање „О могућој мађарској револуцији“. —

* Овога месеца почео је у Београду излазити нов учитељски лист „Учитељски Гласник“. Садржина је првога броја: Наша прва реч, од уредника М. М. Петровића; Реч две о задатку „Учитељског Гласника“, од Драг. Михајловића; Стварачка фантазија, од М. Чубровића; Против теорије о слободној вољи, од Љ. Н. Павловића; Реферат о буквару С. Чутурила, од Ст. Панића; Резолуција млађих учитеља; Меморандум младих учитеља; Записник са збора од 4. августа; Просветне болешке; Библиографија; Поруче уредништва. — Лист излази двапут месечно на два табака, а годишња му је цена: за Србију 6 динара, за остале земље 10 дин. у злату. —

* Мајор Гојко Павловић, професор у Војној Академији, одштампао је из „Ратника“ своју расправу „Узроци и поводи данашњем руско-јапанском рату“. Цена није означена. —

* Драмски сценариј пригорског кнеза Николе „Књаз Арванит“ преведен је на немачки језик и штампан пре кратког времена у Аугсбургу. Преводилац је Карл Амик.

* Управа друштва „Рад“ (Рума, Срем) јавља да ће календар „Рад“ бити доштампан за најкраће време. Поручбине прима друштвени благајник, а цена је календару 35 новчића. —

* Милан Петко Павловић (Вршац) штампао је први свезак списа Д-ра Казбулца (В. Кретић): „Казбулбуцијаде“. У делу је и лик и пишчева биографија. Садржина је: Реч издавачева. Изговор као предговор. Прва песма. Чика-Пера. На телефону. Њен курјук. Шапоклук. Зрица. Лиза М. XII. Искреност. Снахина услуга. Шта је љубав? Претплата је цена: за десет свезака 2-50 кр.

* Капетан Ђорђе Д. Шпартал, командир батерије у Дунавском Артиљеријском Пуку, дао је у штампу свој рад „Преглед пушчаног наоружања нашег и суседних држава, са кратким али потпуним описом и осталим потребним подацима“. Овај ће преглед коштати 0-30 дин., поштом 0-35 динара. —

* Министарство Просвете и Црквених Послова објављује да ће се у народним школама 1905—1906. године употребљивати, поред осталих, ове књиге: „Буквар“ од Ст. Чутурила, „Читанка“ од Ст. Чутурила (за I разред), „Српска Читанка“ од Љуб. М. Протића и Влад. Д. Стојановића (за II разред), „Српска Читанка“ од Милана Марковића и Вл. Т. Недића (за III разред) и „Српска читанка“ од П. П. Ђорђевића и Уроша Благојевића (за IV разред). —

* Универзитетски Савет потврдио је избор Филозофског Факултета, којим је за ванредног професора Историје Средњег Века изабран Д-р Јован Радонић, досадашњи библиотекар Матице Српске.

* Изашло је, у издању Браће М. Поповића, „Трговачко Књиговодство. Од једног стручњака“. Садржина је: I. Двојно књиговодство разјашњено и практично припређено. II. Једноставно књиговодство. III. Шта треба да зна сваки трговац из Меничног Права? IV. Тумач страних речи у трговачким стварима. — Цена је књизи 60 новчића. Критичар Новосадског „Браника“ одриче сваку вредност овој књизи. —

* Јов. Бадемлић превео је и штампао као засебно издање „Бактерије у млекарству. Кратки преглед за млекаре, сираре и пољопривреднике од Д-ра Ед. Фрајденрајха“. Цена је 1-50 динара или круне. —

* 1. јануара 1906. године, по решењу Матице Српске, одржаће се у Новом Саду свечана седница у славу

стогодишњице од рођења Јована Стерије Поповића. — У Београду ће ту прославу извести Српско Књижевничко Друштво. —

* На овогодишњем Конгресу Српских Земљорадничких Задруга читао је Милутин Савић, начелник Министарства Народне Привреде, своју расправу „Неизбежна потреба да се неговање вина предузимље у већим количинама“. Тога истог дана читао је Д-р Ђока Николић своју расправу „О сифилису и његову сузбијању у народу“.

* Раја Павловић, члан Народног Позоришта, јавља да је дао у штампу друго коло „Педесет одабраних српских народних песама за соло певање и клавир“. Дело ће бити готово у првој половини месеца октобра. Наручбине прима издавач, а цена је 4 динара. —

* У Државној Штампарији штампана је и може се добити у свима државним књижарама „Руска читанка за средње школе. део I, друго издање, од Н. О. Глушчевића“. — Цена је књизи 2-80 дин. —

* 5. о. м. изабрани су у седници Матице Српске: за потпредседника Књижевног Одбора Светозар Савковић, а за чланове тога одбора: Милан А. Јовановић, Јован Живојновић, д-р Милан Савић, д-р Веселин Ђисаловић, д-р Јован Радоњић, Сава Петровић, Аркадије Варањанин, д-р Стеван Павловић, Димитрије Руварац, Милан Будисављевић, Иларион Заремски и Глигорије Лазич.

* Изашло је друго издање стручног дела „Трговачка Кореспонденција“. Написао и допунио Јосиф Предић, наставник Трговачке Академије. Цена је 6 динара. —

* Редакциони одбор „Браства“, алманаха друштва Св. Саве, јавља да је за XI књигу изабрао ове прилоге: Д-ра Јована Хаци-Васиљевића „Општи погледи на Стару Србију и Македонију“; В. Бошњакковића „Песме“; Д-ра Јована Хаци-Васиљевића „Устанак Срба у Кумановској, Паланачкој и Кратовској Казни 1878. године“; Жив. М. Радосављевића „Постојбина Обилића, по народном предању“; Вдина „Где се Српство гаси?“; М. В. Веселиновића „Школе и цркве у Берову“; Тодора Бушетића „Поуке за народ“. Непримљени рукописи вратиће се на захтев писаца. —

* Изашао је и други свезак Омладинске Књижнице, што је издаје „Омладински Гласник.“ У њему је „Унутрашњи живот и рад у друштву.“ Писац је тога дела Gabriel Séailles, а преводилац Васа Стајић. Цена је 60 потура.

* Д-р Стева Адамовић написао је и штампао упутник „Шта треба да зна сваки трговац из меничног права?“ Књига је изашла у издању књижаре Браће М. Поповића (Нови Сад), а цена је 50 потура. —

* Професор Павле Аршинов штампао је у Загребу свој превод „Отац учи сина“. То су писма што их је милионар Грешем писао своме сину упућујући га на прави пут у животу. Цена је књизи 1 круна. —

* Изашла је из штампе и четврта секција Генералне Карте Старе Србије и Македоније. Карта је рађена по Цвијићевим и другим подацима, а у размери је 1 : 250.000. Биће свега 12 секција, а цена је свакој 1-80 круна. Потручбине прима књижара Св. В. Цвијановића (Београд). —

* Иван Мартиновић, учитељ у Панчеву, спремио је друго, попуњено издање збирке „Свети Сава у песамама“. Књига ће изнети до 4 табака 16" а продавање се по 30 потура. Растуривачима 10%.

Први корак, приповетке и причине из народног живота. Написао Станојло Димитријевић, телеграфиста. Београд, Електрична штампарија Тодора К. Наумовића, 1905. Цена 1 динар. — 14×10 см., 110 страна. —

Професор Дејан Михајловић: *Критика на Општу Историју*, Средњи Век, од Л. Зрнића. Београд, штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1905. (Прештампано из „Просветног Гласника“). 16×25.5 см., 23 стране.

Годишњак општине града Београда за 1904. год. Београд, штампарија Д. Димитријевића, 1905. — 24×31 см., 96 страна. —

Mihael Gorski: *Ljudi obični i neobični*. Priповiedke. Ciena 2 krune. Dionička Tiskara u Zagrebu, — 1905. — 16×24 см., 105 страна.

Српско-немачки и немачко-српски речник. Саставио проф. Јован Грчић. У две свеске. Прва свеска: немачко-српски. — *Deutsch-serbisches und serbisch-deutsches Wörterbuch*. Zusammengestellt von Prof. Johann Grtshentsch. Zwei Bände. Erster Band: Deutsch-Serbisch. — Нови Сад. Издање и штампа српске књижарнице Браће М. Поповића, 1905. 15×28 см., 592 стр. — Цена?

Сиоменица умрломе архимандриту Гргетешком Илариону Руварцу, од братства манастира Гргетег. Приредио Димитрије Руварац, уредник „Српског Сиона“. Карловци, 1905. Српска Манастирска Штампарија. — 20×28 см., 35 страна. —

САДРЖАЈ:

Будбегова Зејна, од Свет. Ђоровића (свршетак).
Невенчана мајка (Фр. Прешерн), песма Вл. Станимировића.
Митровачки потомак Будалине Тила, од Гр. Божовића.
Никад више, песма Милутина Јовановића.
Како се заснивала астрономија? од Јел. Михајловића, (свршетак).
Совет (Г-ђи Н.), песма Душана Малушева.
Београд од 1717—1739, по архивским изворима написао Тодор Стефановић Вилоски (наставиће се).
Знаде он, песма Сокољанина.
О, када би двеће знало.. (Х. Хајне), превео О.

Фридрих Шопен (свршиће се).
Бол, песма С. Јов.
Листићи: Урочице, од О. — У зредом житу од Ст. С. Н.
— Сиротињске очи (Ch. Baudelaire). С француског превела А. Уз наше слике.
Хроника: (Уметност, Књижевност, Разно, Библиографија).
СЛИКЕ: Фран. Прешерен. — Прешернов геније. — Кућа у Крању, у којој је умро Прешерен. — Надгробни споменик Прешерну у Крању. — Кућа у Врби, у којој се Прешерен родио. — Чртомир и Богомила. — И. Зајец, словеначки вајар. — Рибари. — Муслимански погреб. — Цамија и гробље.